

“ใคร ๆ ก็มีบ้านได้”: Politics ของอริสโตเติลกับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย

ชุตติเดช เมธีชุตติกุล*
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

วันที่รับบทความ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2567

วันที่แก้ไขบทความ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2567

วันที่ตอบรับบทความ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2567

บทคัดย่อ

งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการที่จะตอบคำถามที่ว่า “ความคิดของ Aristotle สามารถเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้อย่างไร” จากการวิเคราะห์งาน *Politics* ของ Aristotle เป็นหลัก และยังได้วิเคราะห์ *Physics* และ *Nicomachean Ethics* เพิ่มเติม พบว่าความคิดเรื่องของครัวเรือน (household) ธรรมชาติ (nature) และมิตรภาพ (friendship) ของ Aristotle สามารถเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้ เพราะชุมชนทางการเมืองคือเมือง และรากฐานของเมืองก็คือครัวเรือน ณ จุดนี้จึงสามารถนำคำอธิบายในส่วนนี้ของ Aristotle ในเรื่องความสำคัญของครัวเรือนบนความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและมิตรภาพที่ต่างสนับสนุนความจำเป็นของการมีอยู่ของครัวเรือนอันเป็นเรื่องธรรมชาติของเมืองที่จะต้องตอบสนองต่อจุดหมายปลายทางของเมือง นั่นคือการทำให้อันที่ผู้คนแสวงหาชีวิตที่ดีได้ ในแง่นี้ความคิดของ Aristotle จึงสามารถปรับมาใช้เพื่อตอบถึงความจำเป็นของการมีที่อยู่อาศัยในฐานะครัวเรือนที่เป็นพื้นฐานที่สำคัญของชุมชนทางการเมืองที่จะมอบคุณภาพที่ดีเมื่อมาอยู่ร่วมกัน ในคำอธิบายตรงนี้จึงถือเป็นการสร้างรากฐานทางความคิดอย่างชอบธรรมสำหรับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยด้วยรากฐานทางความคิดของ Aristotle ดังนั้นความคิดของ Aristotle จึงสามารถเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยตามที่ได้อธิบายไปข้างต้น

คำสำคัญ: สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย; อริสโตเติล; โพลิติกส์; ธรรมชาติ; มิตรภาพ

* ผู้รับผิดชอบบทความ: chutidech.m@rsu.ac.th

DOI: 10.14456/tujournal.2025.30

“Anyone can have home”: Aristotle’s *Politics* and right to housing

Chutidech Metheechutikul*

Faculty of Political Science, Rangsit University

Received 2 August 2024

Received in revised 14 October 2024

Accepted 27 November 2024

Abstract

The research aims to answer the research question: “How can the idea of Aristotle be the foundation of right to housing ?” This paper focuses on *Politics*, the work of Aristotle, and other works, *Physics* and *Nicomachean Ethics*. The research contends that the ideas of Aristotle-household, nature, and friendship can be the foundation of the right to housing because the political community is the city, and the foundation of the city is the household. The importance of household, based on the relationship between nature and friendship, supports the necessary of the household. The household is the nature of the city that responds to the aim of the city, where people can seek their good life. The idea of Aristotle can be applied to emphasize the essential right to housing’ the household is the basis of the political community, where people can seek their good life when they live together in this place. Therefore, this explanation is the legitimate foundational idea of the right to housing.

Keywords: right to housing; Aristotle; politics; nature; friendship

---

* Corresponding author: chutidech.m@rsu.ac.th

DOI: 10.14456/tujournal.2025.30

ที่มาและความสำคัญของปัญหา: จุดเริ่มต้นของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยและ Aristotle

“ข้อ 25 (1) ทุกคนมีสิทธิในมาตรฐานการครองชีพอันเพียงพอสำหรับสุขภาพและความอยู่ดีของตนและของครอบครัว รวมทั้งอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และการดูแลสุขภาพทางการแพทย์ และบริการสังคมที่จำเป็น และมีสิทธิในหลักประกันยามว่างงาน เจ็บป่วย พิกัด หมาย ้วยชรา หรือปราศจากการดำรงชีพอื่นในสภาวะแวดล้อมนอกเหนือการควบคุมของตน”

(สหประชาชาติ, 2551, 28)

คำกล่าวข้างต้นถูกระบุอยู่ใน *ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน* (Universal Declaration of Human Rights: UDHR) ในปี 1948 ในข้อที่ 25 (1) โดยเฉพาะประเด็นเรื่องที่อยู่อาศัยที่น่าจะเป็นประเด็นใจกลางอันเป็นเสมือนรากฐานที่สำคัญของการที่มนุษย์จะสามารถมีมาตรฐานสำหรับการครองชีพอันเพียงพอสำหรับตนและครอบครัว กล่าวคือการมีที่อยู่อาศัยถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของการมีชีวิตที่ดีของมนุษย์ทุกคนภายใต้แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน (human rights) (Hohmann, 2014) ที่อยู่อาศัย หรือ “บ้าน” (home/house) เป็นเสมือนพื้นที่แห่งการก่อตัวทางความคิด ความรู้สึก ตัวตน (identity) สภาพแวดล้อม และสังคมอันเป็นรากฐานที่สำคัญต่อการมีชีวิตที่ดีของประชาชนในประเทศต่าง ๆ ในแง่นี้เวลากล่าวถึง “housing” หรือที่อยู่อาศัยในความหมายนี้ จึงไม่ใช่ในความหมายในเชิงของการแสดงความเป็นเจ้าของหรือการมีบ้านเป็นของตัวเองเท่านั้น แต่เป็นในความรู้สึกของการมีพื้นที่ไว้ป้องกันหรือกำบัง (shelter) สำหรับการใช้ชีวิตประจำวันหนึ่ง ๆ (Atkinson and Jacobs, 2016; Coccia, 2024)

ดังนั้นการมีบ้านหรือที่อยู่อาศัยจึงเป็นสิ่งสำคัญจำเป็นต่อการใช้ชีวิตและเพื่อที่จะแสวงหาชีวิตที่ดีที่ตนปรารถนาได้ สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย (right to housing) จึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างมากตามที่ระบุไว้ใน UDHR และเพื่อส่งเสริมประเด็นดังกล่าวให้หนักแน่นขึ้นไป “ที่อยู่อาศัย” ในความหมายนี้จึงหมายถึงรวมทั้งที่อยู่อาศัยในฐานะเจ้าของหรือกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลและในฐานะผู้เช่าที่ไม่ใช่เจ้าของด้วย “ที่อยู่อาศัย” ในความหมายนี้จึงเป็นทั้งบ้านและลักษณะสถานที่ที่สามารถใช้เป็นที่หลบภัยต่าง ๆ ความหนาว ความร้อน ฝนฟ้าคะนอง เป็นที่นอน เป็นที่สามารถทำงาน กินอยู่ เลี้ยงดูลูกหลาน พ่อแม่ พักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น กระนั้นการระบุไว้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของข้อ 25 (1) เป็นเพียงหนึ่งคำ จากคำจำนวนมากในข้อดังกล่าว ทำให้การนำประเด็นดังกล่าวมาใช้อย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมชัดเจนโดยเฉพาะในเชิงกฎหมายยังไม่ปรากฏเป็นรูปธรรมหรือในเชิงการนำนโยบายไปปฏิบัติ ดังนั้นเพื่อเสริมความแข็งแกร่งของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยให้มีรากฐานที่มั่นคงให้ทุกประเทศและทุกรัฐเห็นความสำคัญของสิทธิดังกล่าวงานวิจัยชิ้นนี้จึงต้องการที่จะสร้างรากฐานที่สำคัญสำหรับรับรองสิทธิดังกล่าวเพื่อสร้างความชอบธรรมให้ประชาชนสามารถได้รับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยอย่างเท่าเทียมและทั่วถึงจากรัฐได้

สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยในเชิงความรู้พื้นฐานในด้านปรัชญาการเมืองในฐานะองค์ความรู้ที่ต้องการแสวงหาสังคมที่ดีหรือสังคมในอุดมคติให้เกิดขึ้น ซึ่งที่ผ่านมาความคิดหรือปรัชญา (philosophy) ของนักปรัชญาการเมืองในอดีตกลายเป็นรากฐานที่สำคัญให้รัฐสมัยใหม่ เช่น แนวคิดเรื่องสัญญาประชาคม (social contract) โดย Thomas Hobbes, John Locke, และ Jean-Jacques Rousseau ความคิดเรื่องความยุติธรรม (justice) ของ Plato และ John Rawls รูปแบบการปกครองในอุดมคติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็งานของ Plato, Aristotle และคนอื่น ๆ อีกมากมาย ในแง่นี้จะเห็นได้ว่าสิ่งที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน โดยเฉพาะกฎหมาย การปกครอง และสังคม ล้วนมาจากรากฐานทางความคิดของนักปรัชญาการเมืองที่ผ่านมามาทั้งสิ้น ดังนั้นตัวบททางปรัชญาการเมืองจึงเป็นรากฐานที่สำคัญสำหรับการเป็นแหล่งที่มาหรือทรัพยากรพื้นฐานของการสถาปนาหรือการสร้างสิ่งต่าง ๆ จากรากฐานทางความคิดที่ได้ชี้แนะให้มนุษย์ได้สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ออกมาเป็นรูปธรรมเพื่อรองรับการแสวงหาชีวิตที่ดีตามที่ตนปรารถนาสำหรับทุกคน (Pangle and Burn, 2015; Smith, 2012) งานวิจัยชิ้นนี้จึงจะศึกษาตัวบททางปรัชญาการเมืองเพื่อที่จะวิเคราะห์ สังเคราะห์ และประมวลผลออกมาเป็นผลงานวิจัยที่เป็นเสมือนหนึ่งรากฐานทางความคิดของการสร้างสิ่งต่าง ๆ ให้ปรากฏเป็นรูปธรรมต่อไปในอนาคต

โดยงานชิ้นนี้เลือกศึกษาตัวบทของ Aristotle ชื่อ *Politics* เพื่อเป็นการวางรากฐานอันชอบธรรมให้กับเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย โดย *Politics* ถือเป็นงานสำรวจรูปแบบการปกครองของนครรัฐต่าง ๆ ในสมัยกรีกโบราณที่ Aristotle ใช้ชีวิตอยู่ ณ ยุคนั้น *Politics* จึงเป็นความพยายามหารากฐานที่สำคัญของชุมชนทางการเมืองที่ควรจะเป็นในยุคดังกล่าว ซึ่งแม้เวลาผ่านมานานกว่า 2,400 ปี แต่เป้าหมายพื้นฐานในอดีตก็ยังคงเป็นเหมือนกับเป้าหมายพื้นฐานในปัจจุบันที่ Aristotle (2013, 1252a1-7) ระบุไว้ว่า “...ทุก ๆ เมือง (city) ต่างคือชุมชน (community) ประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นก็เพื่อบรรลุถึงเป้าหมายของสิ่งที่ดีบางอย่าง (ด้วยมนุษย์ทุกคนนั้นต่างทำเพื่อเห็นแก่สิ่งที่ดีสำหรับตน) จึงเห็นได้ชัดว่าการรวมตัวกันนั้นเพื่อมุ่งหวังถึงสิ่งที่ดี...” การกลับไปอ่าน *Politics* เพื่อตีความสำหรับการสร้างรากฐานของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยจึงมีความเป็นไปได้ หากยึดตามเป้าหมายดังกล่าว ในแง่นี้ตัวบทและข้อเสนอต่าง ๆ ใน *Politics* สามารถกลายเป็นพื้นฐานที่สำคัญของความจำเป็นและความชอบธรรมของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยเพื่อเป็นการรับประกันถึงสิทธิขั้นพื้นฐานที่รัฐควรมอบให้กับประชาชนทุกคนอย่างเท่าเทียม ดังนั้นคำถามวิจัยของงานชิ้นนี้คือ “ความคิดของ Aristotle สามารถเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้อย่างไร”

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยผ่านความคิดของ Aristotle
2. เพื่อสร้างรากฐานความชอบธรรมให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง: สรรวจทบทเรื่องสิทธิ สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย และ Aristotle

สำหรับ “สิทธิ” หรือ “right” นั้น เป็นแนวคิดทางปรัชญาที่มีการถกเถียงมาตลอดประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาจนมีอานิยามที่แน่นอนตายตัวหรือชัดเจนได้ โดยประเด็นเรื่องสิทธิเริ่มจากประเด็นเรื่องสิทธิโดยธรรมชาติ (natural right) และถูกพัฒนาเรื่อยมาจนเป็นสิทธิมนุษยชน (human

rights) ในปัจจุบัน หรืออาจจะพูดได้ว่าเราอยู่ในยุคของสิทธิ (age of rights) (Bobbio, 1996) เพราะในยุคปัจจุบันสิทธิกลายเป็นเรื่องสำคัญจำเป็น ไม่ว่าจะอย่างไรเสียมนุษย์ทุกคนที่เกิดมาจะต้องมีสิทธิได้รับสิทธิในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องมีการกล่าวถึงเรื่องสิทธิอยู่เสมอในทุก ๆ การเรียกร้องเรื่องต่าง ๆ ทั่วโลกมักจะเริ่มต้นด้วยการกล่าวว่าเราทุกคนมีสิทธิ สิทธิกลายเป็นเรื่องที่ต้องมี เปรียบเสมือนปัจจัย 4 ในทางการเมืองก็ว่าได้ ทุก ๆ การร่างรัฐธรรมนูญหรือการกระทำต่าง ๆ ของรัฐจะต้องคำนึงถึงสิทธิของประชาชนทั้งตามที่กฎหมายกำหนดและสิทธิโดยธรรมชาติ (Ingram, 1994; Rowan, 1999) ไม่ว่าจะรัฐจะดำเนินการอะไรก็ตามแต่ก็ต้องกระทำบนฐานของการเคารพในสิทธิของประชาชนทุกคน ห้ามละเมิดสิทธิของประชาชนที่ได้รับการรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญ

ฉะนั้นรากฐานเกี่ยวกับเรื่องสิทธิในปัจจุบันพอจะสรุปได้ว่ามีแหล่งที่มาจาก 3 แหล่งด้วยกัน ได้แก่ 1) กฎหมายธรรมชาติ (natural law) ตามขนบของศาสนาคริสต์ 2) นักคิดนักปรัชญายุคเรืองปัญญา (enlightenment) เช่น Hugo Grotius, Thomas Hobbes, John Locke, Immanuel Kant เป็นต้น และ 3) Wesley N. Hohfeld นักทฤษฎีกฎหมายชาวอเมริกัน (Singer, 1991, 3) หรืออาจจะแบ่งเรื่องสิทธิออกเป็น 2 แบบ คือ สิทธิที่คิดบนฐานของสิทธิโดยธรรมชาติ (natural rights) กับสิทธิที่คิดบนฐานในเชิงสถาบันอย่างรัฐธรรมนูญ (Waldron, 2007, 745) โดยภาพรวมแล้วรากฐานเหล่านี้ในแง่หนึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของสิทธิที่เริ่มแรกเดิมที่มีรากฐานมาจากเรื่องกฎหมายธรรมชาติที่ผูกโยงไปกับการคิดเรื่องว่าพระเจ้าสร้างอย่างไรพระเจ้า ภายใต้ขนบแบบคริสต์ศาสนา โดยเป็นกฎหมายที่พระเจ้าใช้ในการปกครองมนุษย์ มนุษย์จึงมีหน้าที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ถึงกฎดังกล่าวของพระเจ้าเพื่อที่จะได้ปฏิบัติตามให้สอดคล้องกับวิถีของพระเจ้าเพื่อจะได้กลับคืนสู่อาณาจักรของพระองค์จากตายไปแล้วในเวลาต่อมาแนวคิดดังกล่าวนี้ได้ถูกนำมาตีความใหม่ในยุคเรืองปัญญาเพื่อเป็นการรับประกันและให้ความชอบธรรมต่อการต่อต้านผู้ปกครองที่เป็นทรราช (tyranny) (Arendt, 2017, 388) แนวคิดเรื่องสิทธิโดยธรรมชาติดังเกิดขึ้น โดยระบุว่ามนุษย์ทุกคนเท่าเทียมกันต่อหน้าพระเจ้า เพราะเป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างขึ้นมา โดยนักคิดที่โดดเด่นในการตีความขนบแบบคริสต์ศาสนากับสิทธิโดยธรรมชาตก็คือ John Locke และได้ถูกนำมาใช้โดยเหล่าคณะผู้ก่อตั้งประเทศสหรัฐอเมริกา (The Founding Fathers) ในช่วงศตวรรษที่ 18 ส่งผ่านมายังการปฏิวัติฝรั่งเศส (French Revolution) พัฒนาเรื่อยมาเป็นแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน และปรากฏเป็นคำประกาศในเอกสารชื่อ “*ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน*” ในปี 1948 (Bobbio, 1996, 40-43; Campbell, 2006, 5-10; Edmundson, 2012, 6-12, 22-28, 33-35)

สิทธิจึงเป็นเรื่องของสิ่งที่ควรได้รับ (priority) เป็นเรื่องของปัจเจก (individual) เป็นเรื่องของการรับประกันถึงการอยู่ดีมีสุข เป็นเรื่องของจริยธรรมของสิ่งที่คู่ควรหรือสิ่งที่ควรจะทำ เป็นการรับประกันความปลอดภัยของมนุษย์ในสังคม ในรัฐ รวมถึงเป็นเรื่องของการรักษาดูแลแก้ไข (remedies) ให้กับมนุษย์สำหรับการถูกละเมิดต่อตนเองและเป็นเรื่องของการตัดสินใจ (decisive) ในการกระทำต่าง ๆ และสิ่งที่ควรสมควรได้รับจากสังคมและรัฐ นอกจากนี้สิทธิยังเป็นเรื่องสากล (universality) ถือเป็นพื้นฐานของมนุษย์ทุกคน เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ที่ไหน เพศใด อายุเท่าไร หรือเชื้อชาติและวัฒนธรรมใดก็ตาม ทุกคนมีสิทธิในฐานะที่เป็นมนุษย์เหมือนกันทุกคน (Campbell, 2006, xiv-xv, 3-5)

ในแง่นี้สิทธิที่ภายหลังได้ถูกพัฒนาเป็นเรื่องของสิทธิมนุษยชน โดยพัฒนาการของสิทธิมนุษยชนสามารถแบ่งออกเป็น 3 รุ่นด้วยกัน ได้แก่ รุ่นแรกเป็นสิทธิมนุษยชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานในฐานะพลเมือง เช่น งดเว้นการทรมานทางศาสนา (toleration) เสรีภาพในการเลือกตั้ง เสรีภาพในการพูด เป็นต้น รุ่นที่สองเป็นสิทธิมนุษยชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิในทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น การศึกษา ที่อยู่อาศัย สุขภาพ งาน เงื่อนไขที่จำเป็นของการใช้ชีวิต เป็นต้น และรุ่นที่สามเป็นสิทธิมนุษยชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องชุมชน เช่น ชนกลุ่มน้อย ความแตกต่างทางวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เป็นต้น (Waldron, 2007, 748) นอกจากนี้นักวิชาการบางคนเชื่อว่าสิทธิมนุษยชนไม่ได้ถูกเข้าใจบนฐานของสิทธิโดยธรรมชาติ แต่เป็นสิทธิที่คิดบนฐานในเชิงปรัชญาเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิมนุษยชนที่จะก่อตัวกลายเป็นประเด็นในเชิงสถาบัน สำหรับการนำไปปฏิบัติและรับประกันสิทธิดังกล่าวให้กับมนุษย์ทุกคน (Beitz, 2007, 630-631) ในแง่นี้สิทธิจึงเป็นเรื่องของบุคคล เป็นเรื่องเป้าหมายของการกระทำ เป็นเงื่อนไขที่พึงมีของมนุษย์สำหรับการมีชีวิตที่ดี เป็นเรื่องของทางเลือก เป็นเรื่องของความสุขและความสนุกที่จะกระทำการต่าง ๆ ในชีวิต (Freedon, 1991, 6) ในแง่นี้เราสามารถมองว่าสิทธิมนุษยชนเป็นสิ่งที่มาจากค่านิยมขององค์อธิปัตย์หรือรัฐก็ได้ (Waldron, 2020, 162-165)

สำหรับการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนสามารถแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มความคิดด้วยกัน (Dembour, 2010, 2) ได้แก่

1) สำนักธรรมชาติ (Natural School) เข้าใจสิทธิมนุษยชนในฐานะเรื่องสากลที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติเป็นพื้นฐานของการเป็นมนุษย์ สิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิที่มนุษย์มีมาตั้งแต่กำเนิด เป็นสิ่งที่ได้รับโดยธรรมชาติ หรืออาจจะมองว่าธรรมชาตินี้คือพระเจ้าในความคิดแบบคริสต์ศาสนา เป็นเรื่องสากล หรือเป็นแหล่งที่มาที่เหนือไปกว่าความเข้าใจโดยทั่วไปของมนุษย์ (transcendental source) สิทธิมนุษยชนในมุมมองของสำนักธรรมชาตินี้จึงมองว่าสิทธิเป็นเรื่องที่มนุษย์ได้รับมาตั้งแต่เกิดโดยธรรมชาติและเป็นเรื่องสากลที่มนุษย์ไม่ว่าจะอยู่สถานที่ใด หรือเพศสภาพใด หรืออายุเท่าไรก็ตามตามเท่าที่พวกเขาเกิดมาเป็นมนุษย์ก็สมควรได้รับสิทธิดังกล่าวนี้ (Dembour, 2010, 2-3)

2) สำนักปรึกษาหารือ (Deliberative School) เข้าใจสิทธิมนุษยชนในฐานะการตกลงร่วมกันของสังคม ซึ่งมักจะออกมาในรูปแบบของรัฐธรรมนูญ สำนักนี้เข้าใจสิทธิมนุษยชนในฐานะคุณค่าทางการเมืองที่พัฒนาขึ้นจากแนวคิดเสรีนิยม ไม่ใช่สิ่งที่ได้รับมาโดยธรรมชาติ แต่สำนักปรึกษาก็ยังมองว่าสิทธิมนุษยชนเป็นเรื่องสากล แต่เป็นเรื่องสากลที่ค่อย ๆ ได้รับการยอมรับจากสังคมต่าง ๆ โดยการสนับสนุนและส่งเสริมโดยสังคมที่ได้รับอุดมการณ์เสรีนิยมมา เพราะพื้นฐานของเสรีนิยมนั้นคือเรื่องของสิทธิขั้นพื้นฐานของปัจเจกที่ได้รับการรับรองโดยรัฐ ภายใต้สัญญาประชาคมหรือในรูปแบบของกฎหมายรัฐธรรมนูญ สำหรับสำนักปรึกษาหารือแล้ว สิ่งที่จะช่วยรับประกันสิทธิดังกล่าวได้ไม่ใช่ธรรมชาติ แต่เป็นกฎหมายรัฐธรรมนูญ (Dembour, 2010, 3; Waldron, 2007, 745)

3) สำนักต่อต้าน (Protest School) เข้าใจสิทธิมนุษยชนว่าเป็นเรื่องการต่อสู้ของประชาชนรากหญ้า เป็นการต่อสู้กับความอยุติธรรมของชนชั้นล่างที่ถูกละเมิดโดยชนชั้นสูงและชนชั้นปกครอง ฉะนั้นสิทธิมนุษยชนจึงเป็นเรื่องของการต่อสู้เพื่อให้ได้รับการรับรองในสิทธิขั้นพื้นฐานโดยกลุ่มคนที่

ถูกกดขี่ กลุ่มคนที่ไม่ได้รับอภิสิทธิ์ใด และกลุ่มคนยากจน สำหรับสำนักต่อต้านนั้นเชื่อว่าสิทธิมนุษยชนมีแหล่งที่มาที่เหนือไปกว่าความเข้าใจโดยทั่วไปของมนุษย์ แต่พวกเขาก็ยังเชื่อว่าอย่างไรเสียแหล่งที่มาของสิทธิเหล่านี้ก็ควรมีแหล่งที่มาจาก การต่อสู้ทางสังคมด้วยเช่นกัน เพราะเป็นสิ่งจำเป็นที่ควบคู่กันไปและช่วยเป็นการรับรอง รับประกัน และสร้างค่านิยมให้กับสิทธิที่พวกเขาได้รับอย่างยั่งยืนและมั่นคง นอกจากนี้พวกเขาไม่ค่อยเชื่อในกระบวนการทางกฎหมายสิทธิมนุษยชนนัก เพราะพวกเขาเห็นว่ากระบวนการนี้เป็นกระบวนการของชนชั้นนำและชนชั้นปกครองที่อาจจะมากดขี่และถล่มทลายสิทธิของพวกเขาไปอีก (Dembour, 2010, 3)

และ 4) สำนักกวางทกรรม (Discourse School) เข้าใจสิทธิมนุษยชนว่าเป็นเรื่องของภาษาและสิ่งสร้างทางสังคม (social construction) สิทธิมนุษยชนดำรงอยู่เพียงเพราะผู้คนกล่าวถึง ดังนั้นแล้วสิทธิมนุษยชนจึงไม่ใช่สิ่งที่มีโดยธรรมชาติ หรือได้รับมาจากแหล่งที่มาที่เหนือไปกว่าความเข้าใจโดยทั่วไปของมนุษย์ หรือการต่อสู้ทางสังคม หรือรัฐธรรมนูญ แต่เป็นคำหรือภาษาที่ได้เนรมิตและให้ความชอบธรรมทางการเมืองกับสิทธิในสังคมต่าง ๆ และระดับโลกด้วย สิทธิมนุษยชนจึงไม่ใช่หนทางแห่งการปลดแอกของมนุษย์ แต่เป็นกรงขังแห่งภาษาของมนุษย์ที่ทำให้เชื่อว่าสิทธิมนุษยชนจะช่วยนำพามนุษย์ไปสู่เสรีภาพที่แท้จริงได้ (Campbell, 2006, 22-23; Dembour, 2010, 4; Freedman, 1991, 7; Singer, 1991, 169-170)

ในแง่ที่จะงานวิจัยชิ้นนี้เลือกที่จะทำความเข้าใจเรื่องสิทธิและสิทธิมนุษยชนตามสำนักธรรมชาติ กล่าวคือสิทธิเป็นเรื่องสากล เป็นเรื่องที่ดำรงอยู่โดยธรรมชาติ ซึ่งการเข้าใจสิทธิในฐานะสิทธิโดยธรรมชาตินั้นดูจะเป็นข้อเสนอที่สอดคล้องไปกับแนวคิดของ Aristotle ที่ได้รับการตีความจากนักวิชาการกลุ่มหนึ่งที่เสนอการตีความความคิดของ Aristotle ในมุมมองของสิทธิโดยธรรมชาติ (Cooper, 1996; Miller, 1995; 1996; Strauss, 1953, 144-146) โดยในลักษณะมุมมองนี้เป็นมุมมองสิทธิโดยธรรมชาติแบบดั้งเดิม (classical natural right doctrine) ที่เริ่มต้นโดย Socrates และถูกพัฒนาต่อมาจาก Plato และ Aristotle อีกทั้งยังส่งต่อมายังความคิดแบบคริสเตียนในยุคกลางจาก Augustine และ Aquinas (Strauss, 1953, 120) ที่มองว่ามนุษย์จะสามารถมีชีวิตที่ดีได้ตามระเบียบหรือวิถีที่ธรรมชาติได้รังสรรค์ขึ้นมา กล่าวคือธรรมชาติมีเป้าหมายเพื่อสรรสร้างมนุษย์ให้มีชีวิตที่ดี ชีวิตที่ดีของพวกเขาเป็นไปตามระเบียบโดยธรรมชาติที่ดำรงอยู่ ธรรมชาติได้สร้างเงื่อนไขให้มนุษย์สามารถเติบโตและเติมเต็มความปรารถนาในชีวิตที่มุ่งหวังได้ (Strauss, 1953, 127)

ฉะนั้นมนุษย์จึงมีสิทธิโดยธรรมชาติที่จะได้รับความช่วยเหลือและดูแลให้สามารถบรรลุศักยภาพหรือชีวิตที่ดีที่ตนปรารถนาได้ ในมุมมองนี้เองที่งานวิจัยชิ้นนี้เห็นว่าการพยายามตีความ Aristotle ในแง่ของสิทธิโดยธรรมชาตินี้จะช่วยเปิดทางให้กับการสร้างรากฐานทางความคิดของ Aristotle ให้กับความคิดเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้ ในแง่นี้จะเห็นได้ว่าสิทธิและสิทธิมนุษยชนนั้น ถือเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่สำคัญสำหรับการรับประกันถึงการเป็นมนุษย์ การมีชีวิต และการใช้ชีวิตในฐานะมนุษย์คนหนึ่งที่สามารถใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ตามที่ตนปรารถนา และเป็นชีวิตที่ดีในฐานะมนุษย์ มนุษย์ทุกคนควรมีและได้รับเงื่อนไขความปลอดภัย และความคุ้มครองอย่างเพียงพอ การอาศัยอยู่ในชุมชน หมู่บ้าน สังคม ประเทศ และรัฐ

ของประชาชนทุกคนควรมีเงื่อนไขที่เอื้อต่อการใช้ชีวิต พัฒนาการของแนวคิดเรื่องสิทธิจึงกลายมาเป็นสิทธิมนุษยชนและสิทธิขั้นพื้นฐานนี้เป็นการให้คำมั่นและในอีกทางหนึ่งก็เป็นการจำกัดอำนาจของรัฐว่าหน้าที่พื้นฐานของรัฐต่อประชาชนในรัฐทุกคนในฐานะมนุษย์คนหนึ่งควรจะมอบสิ่งใดหรือเงื่อนไขใดที่จำเป็นต่อการมีชีวิตในรัฐและการจัดหาที่จำเป็นต่อการใช้ชีวิต และนี่คือความหมายของสิทธิ เป็นสิ่งที่พึงมีของมนุษย์ทุกคนในปัจจุบัน

ฉะนั้นเมื่อ UDHR ได้ระบุไว้ในข้อที่ 25 (1) เกี่ยวกับเงื่อนไขพื้นฐานในเรื่องของที่อยู่อาศัยและพิจารณาประเด็นนี้ในฐานะสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย ที่อยู่อาศัยจึงกลายเป็นเรื่องที่สำคัญจำเป็นอย่างมาก ในฐานะเงื่อนไขของการใช้ชีวิตในฐานะมนุษย์ที่รัฐจะต้องจัดสรรให้เพียงพอสำหรับประชาชนทุกคนในรัฐไม่ว่าจะเป็นลักษณะของการเช่า บ้านเอื้ออาทร อพาร์ทเมนต์และคอนโดของรัฐ เป็นต้น รัฐจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเอื้ออำนวยความสะดวกในเรื่องนี้เป็นอย่างดีในฐานะที่จะเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทุกคน

บ้านหรือที่อยู่อาศัยเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ๆ สำหรับมนุษย์มาตั้งแต่อดีต ตั้งแต่มนุษย์เริ่มที่จะลงหลักปักฐานเปลี่ยนวิถีชีวิตจากเร่ร่อนมาทำเกษตรกรรมทำให้เกิดการสร้างที่อยู่อาศัยสำหรับเป็นที่หลบแดดหลบฝน เป็นที่สำหรับกักเก็บผลผลิตจากการเกษตรเพื่อเตรียมสำหรับการใช้ชีวิตในฤดูต่าง ๆ ในยุคกรีกโบราณบ้านหรือที่อยู่อาศัยนั้นไม่ใช่เป็นเพียงสถานที่พักเท่านั้น แต่ยังแฝงไปด้วยสถานะทางการเมืองและสังคมของผู้อาศัย พื้นที่ในที่อยู่อาศัยจึงเป็นพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ รวมถึงเป็นพื้นที่ของการแสดงออกถึงอำนาจทางการเมืองและเป็นพื้นฐานของหน่วยทางการเมืองอย่างชุมชนหรือนครรัฐโบราณดังที่ได้ถูกกล่าวถึงในงาน *Politics* ของ Aristotle (Helmer, 2024; Nevett, 2023, 1-5)

หลังจากนั้นพัฒนาการของที่อยู่อาศัยจึงมีการพัฒนาที่มีความซับซ้อนมากขึ้นมีการแบ่งพื้นที่ในบ้านอย่างมีสัดส่วน และผลจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีส่งผลให้การออกแบบบ้านมีความหลากหลายมากขึ้น บ้านถูกออกแบบตอบสนองต่อความต้องการของผู้อาศัยที่หลากหลาย รวมถึงการเกิดขึ้นตึกระฟ้า คอนโด และความคิดว่าด้วยเรื่องการเคหะสงเคราะห์ (public housing) ที่มาพร้อมกับการเติบโตของอุตสาหกรรมและผู้คนมากมาย การขยายตัวของเมือง (urbanization) ทำให้เกิดปัญหาของประชากรล้นเมืองและชุมชนแออัด จนเกิดการพยายามแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยนโยบายด้านที่อยู่อาศัยทั้งในเชิงให้ความช่วยเหลือ นโยบายการเช่าบ้าน หรือการจัดสรรที่อยู่อาศัยโดยรัฐ และการปรากฏขึ้นของการรับรองเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยใน UDHR (Borsi et al., 2022, 1-6)

บ้านหรือที่อยู่อาศัยจึงไม่ใช่เพียงสถานที่ในเชิงกายภาพสำหรับหลบแดดหรือหลบฝนอีกต่อไป แต่ยังแฝงไปด้วยคุณค่าทางสังคม สถานะทางชนชั้น สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมือง และความเจริญเติบโตกับการอยู่ที่มีสุขของชุมชนและประเทศด้วย อีกทั้งบ้านยังกำหนดอัตลักษณ์ชีวิตความเป็นอยู่ และอนาคตของผู้คนที่อาศัยอยู่ในบ้าน นอกจากนี้ในบ้านยังสัมพันธ์กับเรื่องละแวกบ้าน เพื่อนบ้าน และสภาพแวดล้อมรอบบ้าน ที่ส่งผลต่อการสร้างและหยั่งรากระบอบประชาธิปไตยอีกด้วย (Beveridge & Koch, 2022, 79-81) บ้านจึงมีอะไรมากมายที่แอบซ่อนอยู่

นอกจากนี้สำหรับการศึกษาเรื่องที่อยู่อาศัยเราจำเป็นต้องแยกคำพื้นฐานที่สำคัญที่ดูเหมือนว่าจะมีความหมายโดยตรงเหมือนกัน แต่ในความเป็นจริงคำพวกนี้ยังแฝงซ่อนนัยบางอย่างเอาไว้สำหรับคำว่า “house” เป็นคำที่มีความหมายในเชิงการอยู่อาศัยหรือพื้นที่ที่ประชาชนอาศัยและใช้ชีวิตอยู่เป็นความหมายในเชิงกายภาพเป็นหลัก ส่วนคำว่า “home” เป็นคำที่ให้ความหมายในเชิงอารมณ์ความรู้สึก และความสัมพันธ์ หรือเป็นความหมายที่มีนัยในเชิงจิตใจมากกว่าคำว่า “house” ที่เป็นเพียงเรื่องสถานที่ เป็นที่ที่ผู้คนได้ใช้ชีวิตในแต่ละวัน และคำว่า “household” หรือ “ครัวเรือน” เป็นคำที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการเรื่องต่าง ๆ ภายในบ้านที่มักจะผูกโยงกับเรื่องเพศสภาพ ขนชั้นทางสังคม และการเมือง เพราะเรื่องในครัวเรือนมักจะเป็นพื้นที่ของเพศหญิง โดยอยู่ภายใต้ควบคุมของเพศชาย การจัดการครัวเรือนได้เป็นอย่างดีสะท้อนถึงความอยู่ดีมีสุขและความเจริญรุ่งเรืองของชุมชนและรัฐนั้น ๆ (Atkinson & Jacobs, 2016, 7-11)

บ้านเป็นกิจกรรมทางสังคม เป็นเสมือนโครงสร้างรากฐานของสุขภาพของมนุษย์เราและเป็นสิ่งที่กำเนิดชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมอีกด้วย ในอดีตการศึกษาเรื่องบ้านในทางสังคมศาสตร์ถูกละเลยหรืออยู่สถานะของชายขอบของวงวิชาการเสมอมา จนในยุค 1960s ประเด็นเรื่องความยากจนและความไม่เท่าเทียมเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาทางสังคมศาสตร์ มิติทางด้านที่อยู่อาศัยถูกนำมาศึกษาในฐานะบริบทแวดล้อมที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่ของประชาชนที่ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมและความยากจนตามมา ดังนั้นการมีที่อยู่อาศัยหรือบ้านที่เหมาะสมมีคุณภาพจะช่วยรับประกันความอยู่ดีมีสุขและชีวิตที่ดีของประชาชนภายในรัฐ ซึ่งนำมาสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและอื่น ๆ ให้ดีขึ้นกว่าเดิม รวมถึงปัญหาชุมชนแออัดในเมืองใหญ่ทั่วโลกที่กำลังกลายเป็นปัญหาสำคัญของเมืองและได้ขัดขวางการพยายามพัฒนาเมือง โดยเฉพาะเมืองหลวงที่เปรียบเสมือนหน้าตาของประเทศ ทำให้เกิดการวางแผนและออกนโยบายที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัยโดยในเรื่องของการสร้างบ้านเอื้ออาทรหรือการเคหะสงเคราะห์ จึงทำให้ประเด็นเรื่องบ้านหรือที่อยู่อาศัยได้รับความสนใจมากขึ้นในที่สุด (McCabe & Rosen, 2023, 1-3)

สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้เพื่อเป็นการรองรับและสนับสนุนแนวคิดเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยนั้น จึงต้องการให้ความชอบธรรมกับแนวคิดดังกล่าวด้วยการเสนอความคิดหรือปรัชญาการเมืองเพื่อสร้างระบบวิคิดขั้นพื้นฐานในสิทธิดังกล่าวอย่างเป็นระบบชัดเจนและนำไปสู่การพัฒนาต่อไปในเชิงนโยบายท้ายที่สุดนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง สอดรับกับแนวคิดในเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย ด้วยการมีความคิดที่เป็นระบบสามารถพิจารณาและจัดการเรื่องต่าง ๆ เป็นอย่างดี จะทำให้สามารถระบุเหตุและผลและความจำเป็นในเรื่องต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การวางแผนอย่างเป็นขั้นเป็นตอนและเป็นระบบต่อการพัฒนาการวางแผนในเชิงนโยบายสาธารณะได้อย่างชัดเจน อีกทั้งยังช่วยเป็นเสมือนเข็มทิศชี้้นำการดำเนินการต่าง ๆ ทั้งกิจกรรม โครงการ และภาพรวมที่ควรจะเป็นของสิทธิดังกล่าวได้อย่างรอบด้าน เป็นระบบ หรือเมื่อตัวนโยบายสาธารณะในสิทธิดังกล่าวนั้นสับสนและไม่แน่ใจว่าแนวทางดังกล่าวจะนำไปสู่เป้าหมายได้หรือไม่ ความคิดพื้นฐานนี้จะช่วยเป็นเสมือนเป้าหมายที่คอยกำกับให้นโยบาย แนวทาง และแผนต่าง ๆ ไม่หลุดกรอบไปจากแนวทางที่ควรจะเป็น ด้วยเหตุนี้เองงานวิจัยชิ้นนี้จึงเลือก Aristotle มาเป็นนักคิดหลักต่อการพยายามสร้างรากฐานทางความคิดให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย

สำหรับการศึกษาเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยนั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มด้วยกัน ได้แก่

1) กลุ่มที่ศึกษาสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในแง่มุมมองของสังคมวิทยา รัฐศาสตร์ และกฎหมาย โดยกลุ่มนี้จะเน้นไปที่การศึกษาประเด็นเรื่องที่อยู่อาศัย ใน 4 ประเด็นหลัก ๆ ได้แก่

1.1 ที่อยู่อาศัยในฐานะคุณค่าทางสังคม (social value) ประเด็นนี้สอดคล้องไปกับสถานะหรือตัวตนของปัจเจกหรือผู้คนที่สัมพันธ์กับการมีที่อยู่อาศัยหรือบ้าน การมีบ้านหรือที่อยู่อาศัยได้สร้างตัวตนที่มั่นคง ความรู้สึกที่ปลอดภัยให้เกิดกับปัจเจกอย่างไร การมีบ้านหรือที่อยู่อาศัย รวมถึงการเป็นเจ้าของได้สร้างความรู้สึกหรือตัวตนเช่นไรให้กลุ่มคนแต่ละสังคม แต่ละสังคมให้ค่าหรือให้ความสำคัญกับเรื่องที่อยู่อาศัยอย่างไร ทำให้ถึงเป็นเช่นนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างสถานะทางสังคมหรือชนชั้นกับที่อยู่อาศัย ในแง่การศึกษาที่อยู่อาศัยของงานกลุ่มนี้จึงเป็นการศึกษาในเชิงสังคมวิทยา รัฐศาสตร์ และประวัติศาสตร์ที่มีเกี่ยวข้องและเกี่ยวโยงชีวิตทางสังคมของผู้คนที่สัมพันธ์กับบ้านหรือที่อยู่อาศัย เช่น งานในยุคบุกเบิกของ Wirth (1947) งานของ Foley (1980) งานของ Kemeny (1991) หรืองานในยุคใหม่อย่างงานของ Franklin (2006) งานของ Bratt et al. (2006) งานของ Clapham (2012a) งานของ Nevelt (2010; 2023) งานของ Bloom, Umbach, and Vale (2015) งานของ Atkinson and Jacobs (2016) งานของ King (2016; 2017) งานของ Irving-Clarke and Henderson (2021) งานของ McCabe and Rosen (2023) หรืองานที่ศึกษาประเด็นนี้ในบริบทของไทยอย่างงานของภิญญพันธุ์ พงนะลาวัณย์ (2567)

1.2 ที่อยู่อาศัยกับชุมชน (community) นั้นจะศึกษาในเชิงที่ว่าที่ทางหรือความสำคัญของที่อยู่อาศัยหรือบ้านสำคัญอย่างไรต่อการดำรงอยู่ของชุมชน ในประเด็นนี้เชื่อมโยงกับของความเป็นเพื่อนบ้าน (neighborhood) และประเด็นนี้ก็เชื่อมโยงกับเรื่องครอบครัว (family) ที่อยู่อาศัย ชุมชน และเพื่อนบ้านต่างสร้างสัมพันธ์ที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ ผูกโยงความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคมสมัยใหม่ให้สามารถมีสถานะและตัวตนที่ชัดเจน ไม่โดดเดี่ยวเปลี่ยวเหงาภายใต้สภาพการณ์ที่ปัจเจกจะต้องใช้ชีวิตสมัยใหม่ในเมืองกับผู้คนที่ตนเองไม่รู้จัก การมีที่อยู่อาศัย มีครอบครัว และมีเพื่อนบ้านช่วยสร้างสัมพันธ์ให้กับชีวิตหลังจากที่ใช้ชีวิตไปกับการทำงานแต่ละวัน สร้างความรู้สึกมั่นคงและปลอดภัยทำให้ชีวิตในแต่ละวันสามารถดำเนินต่อไป หรือการศึกษาที่อยู่อาศัยโดยใช้ตัวแบบการศึกษาแบบประชาชนกับสิ่งแวดล้อม (people-environment) ที่ศึกษาความสัมพันธ์ที่จะเป็นการสร้างเงื่อนไขของการมีชีวิตที่ดีของผู้คน โดยพิจารณาจากเงื่อนไขแวดล้อมต่าง ๆ ในเชิงกายภาพ อาทิ ขนาดห้อง บริเวณรอบ ๆ ที่อยู่อาศัย เป็นต้น และในเชิงบุคคล อาทิ เพื่อนบ้าน เป็นต้น ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับที่อยู่อาศัยต้องอาศัยเงื่อนไขหรือปัจจัยอะไรที่จะส่งผลต่อสุขภาวะและการมีชีวิตที่ดีของผู้คนเพื่อสร้างตัวแบบที่จะนำไปใช้ในเชิงนโยบายต่อไป เช่น งาน Lawrence (2012) งานของ Borsi et al. (2022) งานของ Cuddy et al. (2023) เป็นต้น

1.3 นโยบายสาธารณะและการพัฒนาที่อยู่อาศัย (housing policy and development) สำหรับประเด็นนี้จะเป็นการศึกษาในเชิงการออกแบบนโยบายสาธารณะ นโยบายที่ควรจะเป็น และการประเมินผลนโยบายเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยสำหรับประชาชน ไม่ว่าจะเป็นนโยบายที่อยู่อาศัยที่รัฐอุดหนุน

(public housing) นโยบายการเช่าที่อยู่อาศัย หรือในกรณีของไทย เช่น นโยบายบ้านเอื้ออาทร รวมถึงการพัฒนาที่อยู่อาศัยผ่านกระบวนการผู้ดีวิถีวัตน์ (gentrification)¹ หรือการฟื้นฟูเมือง (urban renewal) ทั้งหมดเกี่ยวข้องกับเรื่องบ้านหรือที่อยู่อาศัยที่ถือเป็นประเด็นสำคัญของรัฐในการจัดการที่อยู่อาศัย เพราะสัมพันธ์กับชีวิตความเป็นอยู่และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง เช่น งานของ Malpass and Murie (1999) งานของ King and Oxley (2000) งานของ Leishman and Rowley (2012) งานของ Preimus (2012) งานของ Stone (2012) งานของ Yates (2012) งานของ Clapham (2012b) หรืองานที่ศึกษากรณีของไทยอย่างงานของพิชญ์ พงษ์สวัสดิ์ (2566) เป็นต้น

1.4 ที่อยู่อาศัยในฐานะสิทธิขั้นพื้นฐานบนฐานความเข้าใจในแง่มุมที่เกี่ยวกับกฎหมาย ในประเด็นนี้จะเป็นการศึกษาในแง่มุมของกฎหมายซึ่งเกี่ยวข้องของการทำความเข้าใจในแง่มุมของสิทธิขั้นพื้นฐาน (basic/fundamental rights) สิทธิมนุษยชน (human rights) และกรณีศึกษาทางกฎหมายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัยและอสังหาริมทรัพย์ โดยเฉพาะการพิจารณาที่มาที่ไปของ *ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน* (Universal Declaration of Human Rights: UDHR) ข้อเสนอจาก International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR) UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR) พัฒนาการกว่าจะถูกระบุไปในกฎหมายและกฎบัตรต่าง ๆ โดยเริ่มจาก บัญญัติว่าด้วยสิทธิพื้นฐานของพลเมือง (Bill of Rights) ของอังกฤษ ในปี 1689 คำประกาศอิสรภาพของสหรัฐอเมริกา (United States Declaration of Independence) ในปี 1776 ประกาศสิทธิมนุษยชนและพลเมือง (Declaration of the Rights of Man and of the Citizen) ในปี 1789 ของการปฏิวัติฝรั่งเศส เป็นต้น เช่น งานของ King (2003a) งานของ Hohmann (2014) งานของ Moons (2018) งานของ Wells (2018) งานของ Fermin and Wassenberg (2020) งานของ Keating (2020) เป็นต้น

2) กลุ่มที่ศึกษาสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในแง่มุมของปรัชญาการเมือง ไม่ว่าจะเป็นงานของ King (2003b; 2011) งานของ Single (2014) งานของ Taylor (2019) งานของ Irving-Clarke (2019; 2023) เป็นต้น โดยในกลุ่มนี้จะเป็นการศึกษาโดยใช้กรอบคิดเรื่องความยุติธรรม (justice) ความยุติธรรมทางสังคม (social justice) สิทธิในเชิงเสรีภาพ (freedom right) กรอบคิดเรื่องศักยภาพของมนุษย์ (capability approach) อิสระนิยม (libertarianism) อรรถประโยชน์นิยม (utilitarianism) ซึ่งเป็นคนละลักษณะกับการศึกษาเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย โดยผ่านความคิดของ Aristotle โดยภาพรวมแล้วในกลุ่มนี้จะเป็นการนำแนวคิดทางปรัชญาการเมืองของนักปรัชญาในยุคศตวรรษที่ 20 มาใช้ทำความเข้าใจถึงคำถามต่าง ๆ เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย รากฐานและความจำเป็นของนโยบายที่อยู่อาศัย การเคหะสงเคราะห์ บ้านเอื้ออาทร เช่น ที่อยู่อาศัยเป็นสิ่งที่รัฐจะต้องจัดหาหรือไม่ และขอบเขตที่รัฐควรเข้าไปช่วยเหลือในเรื่องนี้ ทำไมราคาของที่อยู่อาศัยจึงไม่เท่ากันในแต่ละพื้นที่ สิทธิและเสรีภาพของคนไร้บ้านอยู่ตรงไหน และรัฐควรจะให้ความช่วยเหลือกับคนไร้บ้านอย่างไร และมีขอบเขตประมาณไหน เป็นต้น

---

¹ คำแปลโดยพิชญ์ พงษ์สวัสดิ์ (โปรดพิจารณาพิชญ์ พงษ์สวัสดิ์, 2567)

ในแง่หนึ่งการศึกษาของกลุ่มนี้ก็มีคำถามที่เหมือนกับคำถามวิจัยของงานชิ้นนี้ จะแตกต่างกันแค่นักคิดที่นำมาใช้สังเคราะห์เพื่อสร้างรากฐานความชอบธรรมให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยที่งานชิ้นนี้เลือก Aristotle ฉะนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงจัดอยู่ในกลุ่มที่ศึกษาสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในแง่มุมมองของปรัชญาการเมือง แม้ Aristotle จะมีชีวิตอยู่มากกว่า 2,000 ปี แต่กระนั้นข้อสังเกตและความคิดในงาน *Politics* ถือเป็นงานที่พยายามนำเสนอธรรมชาติของการอยู่ร่วมกันของมนุษย์และนำเสนอถึงความสำคัญจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชุมชน เมือง และนครรัฐ ที่ถือเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่มนุษย์จะมีชีวิตที่ดีได้ก็ต่อเมื่ออาศัยอยู่ในเมืองร่วมกับมนุษย์คนอื่น เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงถือเป็นเงื่อนไขสำคัญขั้นต้นต่อการใช้ชีวิตของมนุษย์ แต่เวลาพูดถึงเมือง เมืองไม่ใช่พื้นที่ว่างเปล่าแต่เป็นพื้นที่ของการจัดการในหลากหลายสิ่งที่สำคัญต่อประชาชนที่จะใช้ชีวิตในเมืองไม่ว่าจะเป็นตลาด พื้นที่สาธารณะ ที่ทำการของรัฐ และที่อยู่อาศัย ฉะนั้นจึงไม่แปลกที่จะสามารถนำความคิดของ Aristotle มาสนับสนุนเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย ด้วย *Politics* ของ Aristotle ให้ความสำคัญต่อการจัดการชุมชนทางการเมือง โดยเฉพาะเมืองกับนครรัฐ โดยจะชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติหรือลักษณะทั่วไปของรูปแบบการปกครองหรือระบอบการปกครองของนครรัฐต่าง ๆ ในอดีต ในยุคสมัยเดียวกับ Aristotle และนำเสนอเป็นข้อสังเกต ความคิด และปรัชญาการเมืองอย่างเป็นระบบเพื่อนำเสนอสังคมอุดมคติและแนวทางที่ควรจะเป็นในเชิงปฏิบัติให้ผู้อ่านได้ตระหนักถึงความสำคัญของเมืองและนครรัฐ

ดังนั้นเมื่อ *Politics* เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเมือง นครรัฐ และระบอบการปกครองแล้ว การจัดการบ้านเรือน ครัวเรือน และที่อยู่อาศัยจึงเป็นพื้นฐานหรือหน่วยที่สำคัญต่อการดำรงอยู่และการดำเนินไปของระบอบการปกครองนั้น ๆ การศึกษา *Politics* จะช่วยเพิ่มมุมมองและความคิดที่รอบด้านมากขึ้นต่อการพัฒนารากฐานทางความคิดให้กับแนวคิดเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้เป็นอย่างดี แต่ก่อนที่จะศึกษาตัวบทดังกล่าว จึงควรที่จะทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวกับ Aristotle และสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยเสียก่อน

ซึ่งโดยภาพรวมแล้วจะพบว่ายังไม่มียุทธศาสตร์การศึกษาใดที่ศึกษา Aristotle กับประเด็นเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยมาก่อน มีเพียงกลุ่มศึกษาที่ใกล้เคียงกับเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย คือ ประเด็นเรื่องของเมืองและครัวเรือน เช่น งานของ Strauss (1964) งานของ Booth (1981) งานของ Coby (1988) งานของ Destrée (2015) งานของ Nagle (2016) งานของ Segev (2019) งานของ Horn (2021) เป็นต้น โดยพบว่ายังไม่มีการนำความคิดของ Aristotle ไปใช้ศึกษาสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย แต่เป็นที่นำความคิดของ Aristotle ไปศึกษาเรื่องเมือง ครัวเรือน และรัฐ โดยส่วนมากก็มักจะใช้งานเรื่อง *Politics* เป็นหลักสำหรับการศึกษาในประเด็นเหล่านี้ แม้จะไม่ใช่กลุ่มงานที่ศึกษาเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย แต่งานกลุ่มนี้ก็ช่วยให้งานวิจัยชิ้นนี้สามารถแสดงให้เห็นถึงสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในฐานะสิทธิที่รัฐพึงให้กับประชาชนได้ ด้วยการเชื่อมโยงประเด็นเรื่องครัวเรือนกับเมือง และความจำเป็นของการดำรงอยู่ของชุมชนทางการเมืองว่ามีความสำคัญต่อการสร้างเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยให้ผู้คนในชุมชนนั้น ๆ สามารถแสวงหาความปรารถนาของตนได้ ครัวเรือน เมือง และการมีที่อยู่อาศัย จึงเป็นเรื่องสำคัญจำเป็นที่รัฐในปัจจุบันจะต้องมีให้เพื่อสร้างเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการแสวงหาชีวิตที่ดีของตน นอกจากนี้ยังมีงาน

ที่พยายามตีความความคิดของ Aristotle เชื่อมโยงกับเรื่องสิทธิโดยธรรมชาติ (natural rights) ซึ่งในประเด็นนี้เองถือเป็นรากฐานของเกิดขึ้นในเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานให้กับเสรีนิยมและประชาธิปไตย จุดนี้ ดังนั้นงานกลุ่มนี้จึงช่วยสร้างความเป็นไปได้ของการวิเคราะห์และตีความความคิดของ Aristotle กับเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยให้ชัดเจนขึ้น

สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับเมืองของ Aristotle นั้น นักวิชาการบางคนเสนอการตีความเรื่องเมืองใน *Politics* ว่าอันที่จริงแล้ว *Politics* ไม่ได้เป็นการนำเสนอระบอบการปกครองหรือเมืองที่ดีที่สุด แต่เป็นการพยายามสร้างเมืองในอุดมคติตามที่ประชาชนของนครรัฐนั้นปรารถนา โดยหากพิจารณาจาก *Politics* เล่ม 7-8 โดยเฉพาะในวรรคที่ 1288b11-21 ที่ระบุว่า 1) เมืองที่ดีที่สุดจากโครงสร้างที่มี 2) เมืองที่ดีที่สุดที่เหมาะสมกับประชาชนส่วนใหญ่ และ 3) เมืองที่ดีที่สุดเป็นเมืองที่มีศักยภาพที่จะพัฒนาต่อไปได้ (Horn, 2021) ในประเด็นนี้ Pierre Destrée (2015, 204) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าอันที่จริงแล้ว Aristotle อาจไม่ได้ต้องการเมืองที่ดีที่สุด ใน *Politics* โดยเฉพาะที่ระบุไว้ในเล่ม 4 แต่ต้องการจะบอกว่าควรสร้างเมืองที่เป็นไปได้ภายในเงื่อนไขที่มีอยู่ให้ดีที่สุดอย่างไร โดยไม่ต้องไปสนใจระบอบการปกครองหรือรัฐธรรมนูญที่ดีที่สุดมากไป แต่ควรพิจารณาข้อมูลและข้อสังเกตที่ Aristotle ได้สำรวจระบอบการปกครองของนครรัฐต่าง ๆ ในยุคกรีกโบราณที่ปรากฏใน *Politics* โดยนำข้อสังเกตเหล่านั้นมาปรับใช้กับการออกแบบระบอบการเมืองของชุมชนหรือสังคมแทน

สำหรับเรื่องครัวเรือนนั้น (Booth, 1981; Nagle, 2016, 16-18, 31-33) ประเด็นนี้ถือเป็นประเด็นใจกลางที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่งใน *Politics* เมื่อกล่าวถึงหน่วยย่อยที่สุดของชุมชนทางการเมืองก็จะเริ่มจากครัวเรือนก่อน แล้วค่อยพัฒนาต่อไปเป็นหมู่บ้าน (village) จากหมู่บ้านเมื่อรวมตัวกันก็จะกลายเป็นนครรัฐ (polis) การศึกษาครัวเรือนจึงเป็นการศึกษาเพื่อจะตีความว่าทำไมสำหรับ Aristotle แล้ว ครัวเรือนจึงสำคัญ โดยรากฐานของครัวเรือนเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้ชายกับผู้หญิง เจ้านายกับทาส และพ่อกับลูก ๆ (Aristotle, 2013, 1253b1-6) เมื่อพูดถึงครัวเรือนสิ่งสำคัญสำหรับครัวเรือนคือการจัดการ โดยผู้นำครอบครัวที่เป็นผู้ชาย ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของคนในบ้านทั้งหมด ครัวเรือนจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับอาหารการกิน ทรัพย์สิน และคนในบ้าน ผู้นำครอบครัวจึงมีหน้าที่ที่จะต้องบริหารครัวเรือนให้คนในบ้านของตนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ยิ่งไปกว่านั้นการบริหารครัวเรือนดีจะบ่งบอกถึงสถานะและความสามารถในทางการเมืองและสังคม อีกทั้งกิจการต่าง ๆ ของนครรัฐจะดีได้ก็ต่อเมื่อครัวเรือนได้รับการบริหารจัดการที่ดี

โดยสรุปจากการทบทวนวรรณกรรมจะเห็นว่าประเด็นศึกษาของงานวิจัยชิ้นนี้จะช่วยเปิดมิติการศึกษาให้กับที่อยู่อาศัยศึกษา โดยเฉพาะเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้จะอยู่ในกลุ่มงานที่ศึกษาสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในแง่มุมมองของปรัชญาการเมือง โดยเป็นการเพิ่มมุมมองของนักปรัชญาการเมืองอย่าง Aristotle เข้าไปและเมื่อพิจารณาการศึกษาประเด็นสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยกับ Aristotle ก็พบว่ายังไม่มีการศึกษาในประเด็นดังกล่าว ฉะนั้นในกลุ่มการศึกษา Aristotle ก็ถือว่าจะเป็นการเพิ่มมิติการศึกษาให้มีความหลากหลายมากขึ้นกว่าเดิม

วิธีการศึกษา

งานวิจัยนี้จะใช้วิธีการศึกษาชื่อ “วิธีวิทยาแบบสตราเซียน” (Straussian approach) เป็นวิธีการศึกษาสำหรับการอ่านตัวบททางปรัชญาการเมือง (political philosophy) ของ Leo Strauss เพื่อที่จะศึกษา พิณิจ และพิเคราะห์ตัวบททางปรัชญาการเมืองอย่างละเอียด ด้วยการอ่านตัวบทแบบปิด (closed reading) หรือการอ่านระหว่างบรรทัด (between the lines) สำหรับค้นหาเป้าหมาย คำอธิบาย เหตุผล และคำถามถึงสังคมที่ดีที่นักปรัชญาการเมืองคนนั้นต้องการสื่อ โดยเป็นการวิเคราะห์ตัวบทเพื่อหาความหมายที่ซ่อนอยู่ ความหมายที่ถูกซ่อนอยู่ดังกล่าวนี้ในแง่หนึ่งก็สามารถตีความไปได้ว่าตัวบทดังกล่าวนี้ได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากใคร (ลีโอ สตราเซียน และ โจเซฟ คร์ออปซีย์, 2550, วีระ สมบูรณ์, 2561; สมเกียรติ วันทะนะ, 2561; สมบัติ จันทรวงศ์, 2521; 2527; 2551; 2558)

ดังนั้นการวิจัยในกรอบคิดดังกล่าวจะเน้นไปที่การศึกษาตัวบททางปรัชญาการเมืองเป็นสำคัญ โดยเน้นไปที่ความหมายโดยตรง ความหมายแฝง และการตีความของนักวิชาการต่าง ๆ ต่องานชิ้นนี้ ซึ่งมีจุดเน้นไปที่ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย หรือประเด็นที่ใกล้เคียงหาคำดังกล่าว ยังไม่ได้ถูกใช้หรือเกิดขึ้นมา เช่น บ้าน ครัวเรือน ที่อยู่อาศัย เป็นต้น หลังจากนั้นก็จะนำความคิดและข้อเสนอต่าง ๆ เหล่านี้มาประมวลผลและนำมาวิเคราะห์เพื่อนำเสนอเป็นผลการวิจัยสำหรับตอบโจทย์วิจัย

ดังนั้นงานชิ้นนี้จึงเป็นงานวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) โดยศึกษาตัวบททางปรัชญาการเมืองของ Aristotle ชื่อ *Politics* ในเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย โดยจะเริ่มจากการสำรวจความหมายของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในเชิงของความหมายที่มีอยู่ก่อนหน้าแล้วประมวลเป็นความหมายภาพรวมเพื่อนำไปใช้เป็นแนวทางสำหรับการศึกษาควบคู่ไปกับกรอบแนวคิดการวิจัยสำหรับการศึกษาศาสตร์ *Politics* เพื่อนำไปสู่ผลวิเคราะห์ สังเคราะห์ และบทสรุปของงานวิจัยเพื่อสร้างรากฐานของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยผ่านความคิดของ Aristotle นอกจากนี้อาจจะใช้ตัวบทอื่น ๆ ของ Aristotle มาประกอบการวิเคราะห์เพิ่มเติมด้วย เช่น *Physics* และ *Nicomachean Ethics*

รายงานผลการวิเคราะห์และอภิปรายผล: บ้านเรือนของ Aristotle ว่าด้วยรากฐาน ธรรมชาติ และมีตรภาพ

คำว่า “ครัวเรือน” หรือ “household” นั้น มีรากศัพท์มาจากกรีกโบราณคือ “oikos” ซึ่งคำนี้จะสัมพันธ์กับคำว่า “oikonomia” หรือ “เศรษฐศาสตร์” (economy) ในความหมายที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน โดยสรุปนั้น “oikos” แม้ว่าจะแปลตรง ๆ ว่า “ครัวเรือน” แต่ยังมีนัยความหมายที่สื่อถึงมนุษย์ ครอบครัว และทรัพย์สิน อีกทั้งยังสัมพันธ์กับนครรัฐอีกด้วย ในแง่นี้ครัวเรือนในสมัยกรีกโบราณจึงเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับครอบครัว นั่นคือความสัมพันธ์แบบสามีภรรยา (conjugal relationship) เจ้านายกับทาส พ่อกับลูก และความเป็นอยู่ภายในบ้านและทรัพย์สิน “oikos” จึงเป็นเรื่องของการจัดการครัวเรือน (household management) ที่ให้ความสำคัญกับคนมากกว่าทรัพย์สิน (Helmer, 2024, 51-52, 76-77) กล่าวคือเป้าหมายของการจัดการครัวเรือนก็คือการที่สามารถบริหารจัดการทรัพย์สินและผู้คนในครัวเรือนภายใต้ความสัมพันธ์ 3 ความสัมพันธ์ ได้แก่ สามีกับภรรยา เจ้านายกับทาส และพ่อกับลูก (Aristotle, 2013, 1253b4-6) ให้สามารถอยู่รอดปลอดภัยภายในครัวเรือนที่ตนอยู่อาศัยได้

ในความสัมพันธ์ของการแต่งงาน ครัวเรือน และชุมชนดังที่ได้กล่าวไปนั้น อาจมองได้ว่าผู้ชายกลายเป็นกลุ่มที่สำคัญมาก ๆ แต่กระนั้นถ้ามองในอีกแง่มุมหนึ่งจะเห็นว่าทั้งชายและหญิงต่างเป็นผู้ที่ใช้ชีวิตร่วมกัน ร่วมสร้าง และผู้ให้กำเนิดของครัวเรือนและชุมชน เป็นรากฐานที่สำคัญของนครรัฐ จึงเป็นการกล่าวเกินเลยไปหากจะบอกว่าในสังคมกรีกโบราณผู้ชายมีความสำคัญกว่าผู้หญิง แต่อันที่จริงทั้งสองต่างมีความสำคัญในคนละด้านกันมากกว่า เพราะสถานะของผู้หญิงในครัวเรือนจึงมีความสำคัญอย่างมากทั้งในฐานะคู่คิด ผู้ให้กำเนิดชีวิต ผู้แบ่งปันร่วมกันกับสามี ผู้คงรักษาทรัพย์สิน ในขณะที่สามีเป็นผู้ที่แสวงหาทรัพย์สินและทรัพย์สมบัติมา ฉะนั้นชายหญิงจึงเป็นรากฐานของการสร้างชุมชน ความสัมพันธ์แบบสามีและภรรยาจึงเป็นความสัมพันธ์ในเชิงศีลธรรม ซึ่งเป็นรากฐานให้กับชุมชนและนครรัฐ (Helmer, 2024, 63-66, 75)

บ้านเรือนคือพื้นฐานของชุมชนทางการเมือง

ครัวเรือนเกิดจากสามความสัมพันธ์ นั่นคือผู้ชายกับผู้หญิง เจ้านายกับทาส และพ่อกับลูก (Aristotle, 2013, 1253b1-6) โดยแต่ละความสัมพันธ์ดำรงอยู่บนพื้นฐานของพลังอำนาจตามสัญชาตญาณ โดยธรรมชาติ (Ibid., 1252a26-34) อันได้แก่ สัญชาตญาณเพื่อการให้กำเนิด (procreate) สัญชาตญาณเพื่อความอยู่รอด (Keyt, 1991, 122) ยิ่งไปกว่านั้นครัวเรือนคือรากฐานของเมือง และรากฐานของเมืองคือเรื่องของการจัดการครัวเรือน (household management) แต่ละครัวเรือนประกอบไปด้วยสามความสัมพันธ์ ดังนั้นการจัดการครัวเรือนคือศิลปะของการให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ดี (art of getting goods) (Aristotle, 2013, 1253b14) เพื่อดูแลผู้คนที่เกี่ยวข้องกับสามความสัมพันธ์นี้ ฉะนั้นความสัมพันธ์ทั้งหมดนี้ของครัวเรือน เมือง และนครรัฐต่างมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นบนพื้นฐานของการให้กำเนิดและความอยู่รอด ซึ่งรากฐานนี้สอดคล้องกับการดำรงอยู่โดยธรรมชาติของนครรัฐ ตามที่ได้ Aristotle ได้กล่าวไปในช่วงแรก ๆ ของ *Politics*

โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์ไม่สามารถอาศัยอยู่คนเดียวได้ แต่มีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยและร่วมมือกับคนอื่น ฉะนั้นโดยธรรมชาติแล้วความสัมพันธ์ที่จะก่อเกิดขึ้นก่อนเพื่อเป็นรากฐานให้กับชุมชนทางการเมืองที่กำลังก่อตัวขึ้น เป็นความสัมพันธ์แบบสามีกับภรรยาเพื่อทำหน้าที่สำหรับการให้กำเนิดเพื่อการดำรงรักษาเผ่าพันธุ์และวงศ์ตระกูลของตัวเอง ซึ่งสัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของนครรัฐ (Aristotle, 2013, 1252a26-30)

หน้าที่ของนครรัฐนั้นสัมพันธ์กับการจัดการครัวเรือนอย่างมาก ซึ่งในประเด็นนี้หากลองพิจารณาข้อเสนอของ Hannah Arendt (1998, 177; 2007: 123) ที่มาจากการตีความคำว่าการเมืองของ Aristotle ว่าการเมืองคือสิ่งที่มาจากรากฐานความจริงในความเป็นพหุภาวะของมนุษย์ผ่านการแสดงตน (action)² (Arendt, 2007, 93) การแสดงตนคือการเชื่อมโยงเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์โดยไม่มีวัตถุประสงค์กลางและมนุษย์สภาวะที่อยู่ภายใต้พหุภาวะ (human condition of plurality)

---

² คำแปลของพิศาล มุกดาร์คีมี โปรดพิจารณาจากพิศาล มุกดาร์คีมี, 2561

การเมืองเป็นเรื่องของมนุษย์ทุกคน (men) แต่ไม่ใช่กับมนุษย์ (man) ที่มีความเหมือนกันที่มีเอกภาพตามที่พระเจ้าสร้างหรือธรรมชาติได้กำหนด มนุษย์แต่ละคนมีตัวตนที่แตกต่างกันมีความหลากหลายมากมายไม่มีใครเหมือนและไม่เหมือนใคร แต่ไม่ได้เหมือนกันหรือมีเอกภาพเป็นหนึ่งเดียวกันอย่างชัดเจน (Arendt, 1998, 176-179, 188, 208; 2007, 94) การเมืองจึงเกี่ยวข้องกับการอยู่ร่วมกันในรูปแบบการรวมกลุ่มที่เกิดจากผู้ที่แตกต่างกันหลากหลายได้มาอยู่ร่วมกัน ในแง่การเมืองจึงเป็นเรื่องราวระหว่างมนุษย์ด้วยกัน (พิศาล มุกตาร์ศรี, 2561, 112-116)

นอกจากนี้ Arendt ได้ขยายความนิยามของการเมืองข้างต้นว่าสัมพันธ์กับกิจกรรมต่าง ๆ อีก 3 กิจกรรมสำหรับมนุษย์ ได้แก่ แรงงาน (labour) ผลงาน (work) และการแสดงตน (action) (Arendt, 1998, 7-9) โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการแสดงตน เพราะการแสดงตนคือการริเริ่ม การเริ่มต้น โดยมีรากมาจากคำศัพท์ภาษากรีกโบราณว่า “archein” มีความหมายว่าการนำ การปกครอง ทำให้บางสิ่งเกิดการเคลื่อนไหว (to set something into motion) ศักยภาพในการแสดงตนเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์และเทพเจ้า การแสดงตนเพื่อแสดงถึงความเป็นมนุษย์สามารถทำได้ในพื้นที่สาธารณะ (public realm) ผ่านการพูดหรือผ่านการกระทำต่อหน้าผู้คนที่มารวมตัวกันในพื้นที่ดังกล่าว ทุกคนจะต่างฟังและร่วมกันแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ และการกระทำดังกล่าวนี้เองเป็นการยืนยันและยอมรับความเป็นมนุษย์ของผู้คนร่วมกัน

กิจกรรมการแสดงตนก็หาได้เป็นสิ่งใหม่แต่หากเป็นกิจกรรมที่เรียกว่ากิจกรรมการเมืองของพลเมืองในชุมชนกรีกโบราณนั่นเอง และหากกล่าวด้วยภาษาของ Aristotle แล้วกิจกรรมดังกล่าวนี้เองที่ทำให้มนุษย์มีสภาพของความเป็นสัตว์การเมือง หรือในภาษากรีกคือ “zoon politikon” อันเป็นสภาพที่แตกต่างไปจากการเป็นเพียงสัตว์เดรัจฉานหรือสัตว์สังคม สำหรับชาวกรีกโบราณแล้ว พื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันอย่างชัดเจน พื้นที่ส่วนตัวเป็นพื้นที่ของกิจกรรมในครัวเรือนที่เกี่ยวข้องเพียงการผลิตและความอยู่รอดในขณะที่พื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่ของกิจกรรมที่หลุดพ้นแล้วจากความจำเป็นของการยังชีพไปสู่เสรีภาพของการแสดงตนซึ่งความคิดเห็นในประเด็นอันเป็นสาธารณะ กิจกรรมสาธารณะดังกล่าวนี้คือกิจกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมการเมืองอย่างรัฐเท่านั้น และหากจะกล่าวในวิธีคิดแบบ Aristotle กิจกรรมอย่างการแสดงตนจะถือกำเนิดขึ้นได้เพียงในรูปแบบสังคมการเมืองที่มีพัฒนาการสูงสุด และไม่สามารถเกิดได้แม้แต่ในรูปแบบสังคมที่มีพัฒนาการรองลงมาอย่างหมู่บ้านหรือชุมชนเมืองขนาดเล็ก และสำหรับ Aristotle แล้วสังคมการเมืองที่มีพัฒนาการสูงสุดที่วากก็คือนครรัฐ อันได้แก่สังคมที่มี “การเมือง” นั่นเอง กล่าวอีกนัยหนึ่งการกระทำกิจกรรมดังกล่าวนี้ก็คือการกระทำกิจกรรมที่ชาวกรีกโบราณเรียกกันว่า “การทำการเมือง” หรือในภาษากรีกคือ “politeuesthai” (Arendt, 1998, 26-27)

ในแง่การแสดงตนจึงเป็นส่วนหนึ่งของพหุภาวะ (plurality) (ณัฐญาณ งามขำ และ ภูริภัทร์ เครือณพรัตน์, 2566, 52) โดยภาวะดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้คนสามารถแสดงตนและใช้ถ้อยคำ (speech) ในการบ่งบอกถึงตัวตนและสิ่งที่ตนคิดในที่สาธารณะได้ ตามแนวคิดของ Aristotle ที่ว่า “zoon logon ekhon” ที่มีความหมายว่า “สัตว์ที่ทรงไว้ซึ่งถ้อยคำ” (ณัฐญาณ งามขำ และ

ภริกาท์ เครือณพรัตน์, 2566, 58) นั่นเอง ในแง่นี้พหุภาวะจึงเป็นสภาพที่ทุกคนนั้นแตกต่างกันอย่างชัดเจน แต่เสมอภาคกัน การแสดงตนกับการใช้ถ้อยคำนั้นเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันตลอด เพราะเพื่อที่จะแสดงตนให้โลกได้รับรู้การใช้ถ้อยคำในการแถลงหรือประกาศตนจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ต้องบอกถึงตัวตนให้ผู้คนและโลกได้รับทราบการดำรงอยู่ของตัวตนของเราในโลก และนี่คือสิ่งที่เรียกว่าการถือกำเนิดเป็นครั้งที่สอง (second birth) นอกจากนี้การแสดงตนยังเป็นการบ่งบอกถึงการมีเสรีภาพ ที่ปลอดจากความจำเป็นทางชีววิทยาหรือการบังคับครอบงำโดยสิ่งต่าง ๆ เป็นการสมัครใจเข้าร่วมเพื่อแลกเปลี่ยนและรับฟังผู้คนในชุมชน การแสดงตนจึงเป็นมนุษย์สภาวะหนึ่งที่มนุษย์ได้มีเสรีภาพที่จะแสดงตัวตนของตนเองให้ผู้คนและโลกได้รับทราบการดำรงอยู่ตน (Arendt, 1998: 176-179, 188, 208)

หากมนุษย์อยู่เพียงลำพังจะสูญเสียการแสดงตนไปในที่สุด ซึ่งแตกต่างกับการแสดงตนที่จะต้องเป็นการกระทำที่สัมพันธ์กับคนอื่น และการแสดงตนเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงเสรีภาพของแต่ละคน อีกทั้งก็มีโอกาสคาดเดาได้ว่าผลของการแสดงตนจะออกมาอย่างไร หรือจะดำเนินไปในลักษณะไหน การแสดงตนต้องเกิดในพื้นที่สาธารณะและต้องมีคนอื่นอยู่ด้วยเพื่อเป็นแสดงให้ผู้อื่นรับรู้ถึงตัวตนของเรา และเราเองก็ต้องรับรู้ถึงตัวตนของผู้อื่นด้วย การแสดงตนจึงถือเป็นการเรียนรู้และยอมรับความแตกต่างหลากหลายของผู้คนที่มีความหลากหลาย ในแง่นี้การแลกเปลี่ยนและมีปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่สาธารณะนี้เองคือสิ่งที่เรียกว่าการเมือง กล่าวคือการแสดงตนคือการปรากฏตัวในพื้นที่ทางการเมืองเพื่อแสดงถึงเสรีภาพที่ตนมี และได้เป็นส่วนหนึ่งในการคิด ร่วมแลกเปลี่ยน และเสนอแนะข้อเสนอด่าง ๆ เพื่อชุมชนที่ตนเองดำรงอยู่ (พิศาล มุกตาร์ศรี, 2561, 120-125; Arendt, 1998, 22)

ในแง่นี้รัฐจึงเป็นพื้นที่สาธารณะที่สำคัญต่อการทำหน้าที่ของมนุษย์ในฐานะที่เป็นการแสดงตนถึงความเป็นมนุษย์ และการดำรงอยู่ของนครรัฐนั้นสัมพันธ์กับการแสดงตนดังกล่าว ซึ่งโดยปกตินี้เมืองในกรีกโบราณจะแบ่งพื้นที่เป็น 3 ส่วน ได้แก่ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred) พื้นที่สาธารณะ (public) และพื้นที่ส่วนตัว (private) (Aristotle, 2013, 1267b34) โดยในมุมมองของ Arendt (1998) นั้นพื้นที่สาธารณะกับพื้นที่ส่วนตัวเป็นพื้นที่ที่แยกขาดจากกันจากการตีความ Aristotle แต่ Judith Swanson (1992, 3) ได้แย้งประเด็นนี้ของ Arendt โดยชี้ให้เห็นว่าอันที่จริงแล้วทั้งสองพื้นที่นี้ต่างสัมพันธ์กันจริงอยู่ว่าพื้นที่ส่วนตัวจะเป็นพื้นที่ของความมืดและการกดขี่ที่ไร้ซึ่งเสรีภาพ แต่กระนั้นสำหรับ Aristotle ของ Swanson (1992, 11-16) เห็นว่าพื้นที่ส่วนตัวหรือครัวเรือนนั้นต่างมุ่งสู่สิ่งที่ดีบางอย่างและเป็นพื้นที่ของพ่อแม่ที่คอยพุ่มพักและสั่งสอนลูก ๆ ให้เติบโตและเตรียมตัวให้พร้อมสำหรับการเป็นพลเมืองที่ดี ในแง่นี้พื้นที่ส่วนตัวจึงเป็นแหล่งที่มาของเสรีภาพและคุณธรรม เป็นพื้นที่สำหรับการคิดถ้อยคำ และสั่งสอนให้เด็กและเยาวชนเติบโตเป็นพลเมืองที่ดีของนครรัฐได้ นั่นคือการเป็นคนที่สามารถ “ทำการเมือง” ในพื้นที่สาธารณะได้อย่างเหมาะสม สามารถแสดงตนผ่านการใช้ถ้อยคำและการโน้มน้าวอันเกี่ยวกับเรื่องสาธารณะได้ ฉะนั้นการจะทำให้การแสดงตนดังกล่าวนั้นปรากฏนั้นเป็นพื้นฐานของนครรัฐอย่างครัวเรือน จึงเป็นสิ่งสำคัญพื้นฐานที่นครรัฐจะต้องให้ความสำคัญ

สำหรับในประเด็นเรื่องเมืองนั้น เมืองสำหรับ Aristotle นั้นคือสังคมที่ประกอบไปด้วยสังคมนขนาดเล็กต่าง ๆ หรือก็คือหมู่บ้าน ที่มีครอบครัวและครัวเรือนจำนวนมาก ยิ่งไปกว่านั้นครัวเรือนและ

ครอบครัวยังถือเป็นรากฐานที่สำคัญของเมืองอีกด้วย เมืองจึงเป็นสังคมที่ความสลับซับซ้อน ครอบคลุมรอบด้าน และสูงส่งที่สุด และเมืองยังมีเป้าหมายเพื่อบรรลุสิ่งที่ดีบางอย่าง ในแง่นี้ก็คือชีวิตที่ดีของผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมืองและเป้าหมายของสิ่งนั้นก็คือความสุข (happiness) ของผู้คน หรือเพื่อบรรลุความต้องการของตนตามที่ความปรารถนา หรือก็คือสามารถปฏิบัติตนตามคุณธรรมความสามารถ (moral virtue) ที่พึงมีหรือตาม “จุดหมายปลายทาง” หรือ “telos” ของแต่ละคน (วีระ สมบูรณ์, 2561, 159) เป้าหมายสูงสุดของเมืองจึงเป็นเป้าหมายสูงสุดของผู้คนแต่ละคนด้วย (Miller, 2005, 325-326; Strauss, 1964, 31, 49)

ในแง่นี้เมื่อเมืองและครัวเรือนจึงเป็นเรื่องธรรมชาติ เป็นเรื่องพื้นฐานที่นครรัฐจะต้องมี รวมถึงบ้านหรือครัวเรือนต่างเป็นส่วนหนึ่งของนครรัฐตามความคิดของ Aristotle (Ibid., Bk. 1; Swanson & Corbin, 2009, 15-16, 22-23) ฉะนั้นที่อยู่อาศัยจึงควรที่จะเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานสำหรับพลเมืองทุกคนในแต่ละรัฐ กระนั้นความคิดของ Aristotle ที่จะครบวงจรในเรื่องของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยนั้นจะต้องทำความเข้าใจประเด็นดังกล่าวซึ่งสัมพันธ์กับเรื่องของธรรมชาติ (nature) และมีมิตรภาพ (friendship) ของ Aristotle ด้วย เพื่อสร้างความเข้าใจให้เห็นถึงตรรกะ วิถีคิด และเหตุผลที่ประกอบขึ้นมาเป็นรากฐานของความชอบธรรมว่าด้วยสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย โดยประเด็นเรื่องธรรมชาตินั้น จะต้องไปทำความเข้าใจเพิ่มเติมในงาน *Physics* ส่วนมิตรภาพจะต้องทำความเข้าใจจากงาน *Nicomachean Ethics*

บ้านเรือนในฐานะที่อยู่อาศัยนั้นเป็นเรื่องธรรมชาติ

เมื่อก้าวถึงคำว่า “ธรรมชาติ” (nature) ของ Aristotle นั้น เป็นการศึกษาเพื่อเข้าใจหลักการเหตุปัจจัย แก่นของโลกธรรมชาติ และระเบียบโดยธรรมชาติที่คอยปกครองและควบคุมสรรพสิ่งต่าง ๆ ไว้อยู่ (Stavrianeas, 2015, 46) คำว่าธรรมชาติของ Aristotle สามารถพิจารณาได้ 3 ความหมาย (สมบัติ จันทรวงศ์, 2551; Kraut, 1996; Miller, 1995; 2005) คือ 1) “phusis” ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับ “nomos” หรือขนบธรรมเนียม (custom) ซึ่งถูกสร้างโดยมนุษย์ปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ต่าง ๆ แต่ขณะที่ “phusis” เป็นเรื่องธรรมชาติ หรือธรรมชาติของสรรพสิ่งที่มีรากฐานแน่นอนชัดเจน ไม่เปลี่ยนแปลงตามสถานการณ์ และ 2) ธรรมชาติในความหมายของ “polis” หรือชุมชนทางการเมืองที่มาอยู่ร่วมกัน และ 3) ธรรมชาติในฐานะเหตุแห่งการขับเคลื่อนสรรพสิ่งต่าง ๆ ตาม 4 เหตุผลแห่งการเปลี่ยนแปลง (four causes) ของ Aristotle (Miller, 2005, 322)

ใน *Politics* เล่ม 7 นั้น Aristotle ได้ระบุว่าประชาชนโดยทั่วไปนั้นจะต้องยึดหลักคุณธรรมพื้นฐานใน 3 เรื่อง (Swanson, 1992, 13) ได้แก่ 1) ธรรมชาติ (nature) 2) กิจวัตร (habit) และ 3) เหตุผล (reason) หลักทั้งสามนี้จะกลายเป็นรากฐานที่สำคัญที่พวกเขาจะพัฒนาต่อยอดสำหรับการศึกษาเพื่อการเป็นพลเมือง ให้พวกเขากลายเป็นพลเมืองที่ดีสำหรับชุมชนทางการเมือง สำหรับ Aristotle นั้นธรรมชาติเป็นสิ่งสำคัญที่สุด เพราะธรรมชาติเป็นเสมือนวัตถุพื้นฐานสำหรับการดำรงความเป็นมนุษย์ ซึ่งรากฐานนี้จะถูกพัฒนาต่อไปสำหรับเรื่องกิจวัตรและเหตุผลของมนุษย์ ธรรมชาติเป็นเรื่องของกระบวนการไม่ใช่จุดเริ่มต้น ธรรมชาติจึงไม่ใช่สิ่งที่คอยชี้แนะว่าจะอะไรคือสิ่งที่ดีหรือสิ่งที่ไม่ดี ธรรมชาติถือรากฐานของระเบียบของสรรพสิ่งต่าง ๆ ของโลก นครรัฐเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่โดยธรรมชาติ ไม่ได้ดำรง

อยู่โดยพื้นฐานทางการเมืองหรือจริยธรรม ดังนั้นนครรัฐจึงได้พัฒนาสิ่งที่ธรรมชาติมอบให้ประกอบกันเป็นระเบียบทางการเมืองสำหรับเป็นแนวทางให้กับมนุษย์ที่จะพัฒนาตนเองและพฤติกรรมของตนตามศักยภาพที่มี ธรรมชาติจึงได้สร้างเงื่อนไขอันสำคัญจำเป็นที่จะทำให้นุขย์มีคุณธรรมความสามารถ ทั้งทางการเมืองและสังคมตามเป้าประสงค์ของแต่ละคน (telos) (ไมเคิล แซนเดล, 2560, 244; วีระ สมบูรณ์, 2561, 159) ตามธรรมชาติของมนุษย์ ธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ช่วยก่อรูปเป้าหมายของชีวิตให้กับมนุษย์แต่ละคน โดยมีกิจวัตรเป็นหนทางหรือกรอบที่จะนำไปสู่เป้าหมายนั้น ในแง่นี้จะเห็นได้ว่ากิจวัตรและเหตุผลเป็นสิ่งที่ทำให้ธรรมชาติของมนุษย์พัฒนาเป็นมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์ ทั้งหมดนี้จึงเป็นเสมือนหนทางที่ธรรมชาติได้สร้างไว้ให้กับมนุษย์เพื่อพัฒนาตนเองตามศักยภาพที่พึงมี มนุษย์โดยตามธรรมชาติเป็นสัตว์การเมืองและสังคม มนุษย์มีเป้าหมายที่จะพัฒนาตนเองโดยธรรมชาติ นั่นคือการบรรลุเป้าหมายของตนตามศักยภาพที่ตนมีที่จะทำให้นุขย์สามารถเข้าถึงคุณธรรมความสามารถของตนได้ (ไมเคิล แซนเดล, 2560, 242-244; Annas, 1996, 734-737)

ธรรมชาติคือแหล่งที่มาของการเคลื่อนที่ (movement) และการเปลี่ยนแปลง (change) (Aristotle, 1992, 193a30; Kelsey, 2015, 32) เมื่อใดที่มีการเคลื่อนที่เกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะการเคลื่อนที่บ่งบอกถึงการไม่หยุดนิ่ง เมื่อไม่หยุดนิ่งแสดงว่าทุก ๆ การเคลื่อนที่ย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลงเสมอ อาจจะมากบ้าง น้อยบ้าง แล้วแต่ว่าการเคลื่อนที่นั้น เคลื่อนที่มากน้อยแค่ไหน นอกจากนี้ธรรมชาติยังหมายถึงเงื่อนไขสำหรับบางสิ่งที่จะควรจะเป็น (actuality) มากกว่าที่จะเป็นเงื่อนไขที่เป็นไปได้ (possibility) (Kelsey, 2015, 37; Miller, 2005, 323-324) จากที่ Aristotle (1992, 193b5-10) (สำนวนแปลโดยผู้วิจัย) กล่าวว่า “... เราเรียกสิ่งหนึ่ง ว่าเป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งเมื่อสิ่งนั้นคือสิ่งที่คู่ควรจะเป็น มากกว่าที่จะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้” (“... For we call a thing something, when it is that thing in actuality, rather than just in possibility.”) ในแง่นี้ธรรมชาติจึงเป็นเสมือนกระบวนการที่นำบางสิ่งไปสู่ธรรมชาติของสิ่ง ๆ นั้น “อีกครั้งที่ธรรมชาติในความหมายนี้จึงเป็นคำที่ใช้สำหรับกระบวนการที่ดำเนินไปสู่ธรรมชาติ” (“Again, nature in the sense in which the word is used for a process proceeds towards nature.”) (Ibid., 193b10-15) (สำนวนแปลโดยผู้วิจัย) กระบวนการในความหมายนี้จึงสามารถพิจารณาได้ว่าเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลง ฉะนั้นธรรมชาติสำหรับ Aristotle จึงเป็นเรื่องของการเคลื่อนไหวและความเปลี่ยนแปลง เป็นกระบวนการที่นำสรรพสิ่งไปสู่จุดหมายปลายทางของแต่ละสิ่งที่ธรรมชาติได้กำหนดไว้ (Kelsey, 2015, 36)

ธรรมชาติจึงเป็นทั้งเป้าหมายและบางอย่างเพื่อบางสิ่ง (Aristotle, 1992, 194a25-30) ในความหมายนี้จึงเป็นการบอกว่าธรรมชาติคือเหตุของบางอย่างที่มีเป้าหมายอย่างชัดเจน นั่นคือ “ธรรมชาติคือเหตุ ฉะนั้นเหตุในความหมายนี้คือเหตุของบางอย่างชัดแจ้ง” (“That nature is a cause, then, and a cause in this way, for something, is plain.”) (Ibid., 199b30) (สำนวนแปลโดยผู้วิจัย) กล่าวคือธรรมชาติเป็นกระบวนการเพื่อสร้างเงื่อนไขและเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ให้สามารถเป็นสิ่งที่ควรจะเป็นได้ ธรรมชาติเป็นเสมือนเมล็ดพันธุ์ (Ibid., 199b5-20) ที่ได้หว่านเมล็ดเหล่านั้นลงไปสู่อุสรพสิ่งต่าง ๆ

ทุกเมล็ดพันธุ์ต่างระบุไว้ชัดเจนแล้วว่าเมล็ดพันธุ์แต่ละเมล็ดมีเป้าหมายเติบโตไปเป็นต้นอะไร หลังจากนั้นธรรมชาติก็จะมีหน้าที่ดูแลสภาพแวดล้อมต่าง ๆ รดน้ำ พรวดดิน มอบสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้เอื้อให้เมล็ดพันธุ์ต่าง ๆ สามารถเติบโตเป็นอย่างที่ควรจะเป็นตามเมล็ดพันธุ์ที่ถูกหว่านลงไป ในแง่ธรรมชาติเป็นสิ่งที่ยืดหยุ่นกระบวนการต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นเพื่อที่จะทำให้บางสิ่งสามารถบรรลุบางอย่างตามจุดหมายปลายทางของสิ่งนั้นได้ หรือ “ดังนั้น ‘เพื่อบางสิ่ง’ (for something)” จึงเป็นสิ่งที่จะเป็นปัจจุบันที่จะเป็นและขึ้นอยู่กับธรรมชาติ” (“The ‘for something’, then, is present in things which are and come to be due to nature.”) (Ibid., 199a5) (สำนวนแปลโดยผู้วิจัย) หรือ “สิ่งนั้นจึงเป็นบางอย่างเพื่อสิ่งอื่น” (“The one, then, is for the other.”) (Ibid., 199a15) (สำนวนแปลโดยผู้วิจัย)

ดังนั้นแล้วบ้านเรือนจึงเป็นเสมือนกระบวนการทางธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติ เป็นส่วนประกอบหนึ่งของนครรัฐหรือชุมชนทางการเมืองที่ดำรงอยู่โดยธรรมชาติ ฉะนั้นบ้านเรือนในฐานะที่อยู่อาศัยจึงเป็นเรื่องธรรมชาติ ในความหมายที่ว่านครรัฐแต่ละนครจะต้องจัดสรรบ้านเรือนนี้ให้เหมาะสม เพราะจะส่งผลต่อความเป็นอยู่ของพลเมืองในนครรัฐ อีกทั้งบ้านเรือนยังเป็นทั้งเงื่อนไขและกระบวนการที่นำพามนุษย์ไปสู่สิ่งที่ควรจะเป็น ที่ธรรมชาติได้มอบและรังสรรค์บางอย่างไว้ในตัวมนุษย์ สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยจึงเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานโดยธรรมชาติในมุมมองของ Aristotle ที่แต่ละรัฐควรมอบให้

นอกจากนี้ในส่วนถัดไปนั้นจะเป็นการต่อยอดถึงความสำคัญของครัวเรือนเพื่อให้เห็นว่าความคิดของ Aristotle นั้น ได้รับรองสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้อย่างไร นั่นคือเรื่องของมิตรภาพ การดำรงอยู่ของบ้านเรือนทำให้จำนวนบ้านที่มีมากขึ้นคือจุดเริ่มต้นของหมู่บ้าน เมือง และนครรัฐ ตามลำดับ บ้านที่มีจำนวนมากนี้ก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าเพื่อนบ้าน (neighbor) และละแวกบ้าน (neighborhood) ขึ้นมา การดำรงอยู่ของสิ่งนี้เป็นการเอื้อให้สภาพแวดล้อมที่นำไปสู่การสร้างมิตรภาพกับเพื่อนบ้าน มิตรภาพคือสิ่งที่จำเป็นต่อการเป็นมนุษย์ที่มีคุณธรรมความสามารถ มิตรภาพช่วยมนุษย์สามารถบรรลุศักยภาพได้ และมิตรภาพจะเกิดขึ้นในชุมชนทางการเมืองอย่างนครรัฐนั่นเอง ฉะนั้นการวิเคราะห์เรื่องมิตรภาพของ Aristotle จะให้ใช้งาน *Nicomachean Ethics* สำหรับศึกษาในส่วนถัดไป

บ้านเรือนสร้างมิตรภาพและมิตรภาพเป็นสิ่งจำเป็น

มิตรภาพหรือในภาษากรีกคือ “*philia*” เป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการใช้ชีวิตที่ดีอย่างมาก หากปราศจากซึ่งมิตรหรือเพื่อนไปเสียแล้วก็จะไม่มีใครสามารถใช้ชีวิตตามที่ปรารถนาได้ “*philia*” เป็นเรื่องความสัมพันธ์ที่หลากหลายรูปแบบ ในความหมายนี้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน นอกจากนี้ยังมีคำที่สอดคล้องกับ “*philia*” นั่นคือ “*philein*” เป็นคำกริยาที่มีความหมายว่าชอบหรือเป็นมิตรกับ เข้ากันได้ดีกับ (“*to get on well with*”) นักวิชาการบางคนแปลคำว่า “*philein*” ว่า “*love*” (Warne, 2006, 109) ในความหมายนี้จะพบว่าเป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่หนุนเสริมสร้างความก้าวหน้าที่ระหว่างกัน ซึ่ง Aristotle เรียกคนที่มีความสัมพันธ์แบบมิตรภาพ หรือเป็นมิตรว่า “*philo*” ในความสัมพันธ์ระหว่าง “*philo*” นี้เองที่ Aristotle เรียกสิ่งนี้ว่า “*philia*” หรือมิตรภาพนั่นเอง (Hughes, 2013, 192; Nichols, 2023, 237)

ในประเด็นนี้สอดคล้องกับคำอธิบายใน *Politics* มนุษย์คือสัตว์การเมืองที่อาศัยอยู่ในชุมชนทางการเมืองร่วมกับมนุษย์คนอื่น ๆ เพื่อการได้มาซึ่งชีวิตที่ดี มนุษย์ไม่สามารถอยู่ตัวคนเดียวได้ นอกจากนี้มนุษย์ยังเป็น “สัตว์ที่ทรงไว้ซึ่งถ้อยคำ” (ณัฐญาณัม งามขำ และภุริภัทร์ เครือณพรัตน์, 2566, 58) มีเหตุผลสามารถแบ่งแยกและรับรู้ถึงสิ่งที่ควรทำหรือไม่ควรทำได้ มิตรภาพจึงจะทำให้มนุษย์เต็มเต็มความปรารถนาในชีวิตที่ดีให้เกิดขึ้นได้ มิตรภาพจึงคอยชี้แนะสิ่งที่จำเป็นและสูงส่งสำหรับมนุษย์ ทั้งเต็มเต็มความปิติยินดีและเป็นส่วนประกอบของความสุกอีกด้วย (Bartlett & Collins, 2011, 287-288; Nichols, 2023, 235; Hughes, 2013, 194; Warne, 2006, 108-109) รวมถึงคอยชักนำคุณธรรมความสามารถให้กับมนุษย์ (Aristotle, 2011, 1155a3-10)

มิตรภาพที่สมบูรณ์ (teleia) สำหรับ Aristotle (Ibid., 1156b10) นั้นมองว่าเป็นมิตรภาพที่นำไปสู่คุณธรรมความสามารถ (Bartlett & Collins, 2011, 288; Nichols, 2023, 238-239; Warne, 2006, 114) โดย Aristotle (2011, 1156b7-8) (สำนวนแปลโดยผู้วิจัย) กล่าวว่า “มิตรภาพของคนเหล่านั้นคือสิ่งที่ดีและเหมือนกับเป็นสิ่งที่มุ่งเป้าไปหาคุณธรรม” (“friendship of those who are good and alike in point of virtue”) นั่นคือ “มิตรภาพของมนุษย์ที่ดี ครอบคลุมที่พวกเขาเป็นคนที่ดีและแท้จริงแล้ว สิ่งนี้ก็คือ ‘มิตรภาพในขั้นต้นและเป็นสิ่งที่น่าเชื่อถือได้’ ” (“the friendship of good human beings, insofar as they are good;’ and is indeed ‘friendship in the primary and authoritative sense”) (Ibid., 1157a30-31) (สำนวนแปลโดยผู้วิจัย) ในแง่นี้มิตรภาพที่สมบูรณ์คือมิตรภาพที่ปรารถนาให้มิตรของตนนั้นสามารถบรรลุการเป็นมนุษย์ที่ดีได้ เป็นมิตรภาพที่ทั้งคู่ไม่ได้ต้องการสิ่งที่ดีหรือผลประโยชน์ระหว่างกัน แต่เป็นมิตรภาพที่ปรารถนาให้ความสัมพันธ์นี้เป็นความสัมพันธ์ที่มุ่งพัฒนาคุณธรรมสามารถของกันและกันให้มากขึ้น จนสามารถมีชีวิตที่ดีได้

มิตรภาพช่วยให้คนหนุ่มรับรู้ถึงข้อผิดพลาดของตน (Ibid., 1156a30-35, 1156b5) เรียนรู้ความผิดพลาดเหล่านั้นผ่านมิตรที่คอยติติงและแนะนำสิ่งต่าง ๆ หรือแม้แต่ผู้ใหญ่ที่อายุมากแล้วก็ยังสามารถอาศัยมิตรภาพเหล่านี้ช่วยแก้ไขและเต็มเต็มความผิดพลาดให้ดีขึ้นกว่าเดิมได้ มิตรภาพจึงส่งเสริมศักยภาพของมนุษย์ ระบุตรวจสอบความบกพร่องและความอ่อนแอ แล้วช่วยเสริมแกร่งจิตใจและความสามารถเพื่อสิ่งที่สูงส่งที่จะนำไปสู่การเป็นมนุษย์ที่ดีได้ (Warne, 2006, 113-114) เพราะอย่างยิ่งที่สุดแล้ว “สิ่งนี้ [มิตรภาพ] ช่วยเราเช่นกันสำหรับการแสดงออกถึงการแสดงตน (action) ที่มีเกียรติ เพราะ ‘สิ่งที่ไปด้วยกันได้’ คือความเป็นไปได้ที่ดีกว่าสำหรับการเป็นทั้งผู้คิดและคู่แสดงตนร่วมกัน” (“it is a help also to those in their prime in performing noble actions, for ‘two going together’ are better able both to think and to act.”) (Ibid., 1155a10-15) (สำนวนแปลโดยผู้วิจัย)

ในประเด็นนี้หากนำข้อเสนอการตีความเรื่องการเมืองของ Aristotle โดย Arendt (1998) ที่ได้กล่าวไปในช่วงก่อนหน้ามาใช้ตีความเพิ่มเติมจะพบว่ามิตรภาพคือสิ่งสำคัญสำหรับ “การทำการเมือง” ในพื้นที่สาธารณะ มิตรหรือเพื่อนมีส่วนร่วมช่วยเพิ่มและส่งเสริมคุณธรรมความสามารถของมนุษย์ อีกทั้งยังช่วยให้มนุษย์สามารถแสดงตนผ่านถ้อยคำและการโน้มน้าวในเรื่องที่เกี่ยวกับเรื่องสาธารณะ ฉะนั้นมิตรภาพจึงสำคัญกับการเมืองของ Aristotle อย่างแยกกันไม่ออก และหากนำข้อเสนอของ Swanson

(1992) ที่กล่าวว่าพื้นที่สาธารณะกับพื้นที่ส่วนตัวนั้นมีความสัมพันธ์กัน ไม่ได้แยกขาดกันเลย จะทำให้เห็นว่ามิตรภาพจึงมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับครัวเรือน ครัวเรือนคือพื้นที่ที่ผลิตเด็กและคอยเลี้ยงดูเพื่อเติบโตไปเป็นพลเมืองของนครรัฐและพลเมืองจะกลายเป็นเพื่อนหรือมิตรที่ได้สร้างมิตรภาพให้เกิดขึ้น ซึ่งส่งผลต่อ “การทำการเมือง” ที่จะทำให้เขาสามารถบรรลุความปรารถนาที่ควรมีได้ในนครรัฐ

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างมิตรภาพกับเมืองหรือชุมชนทางการเมืองหรือนครรัฐนั้น หากประชาชนภายในเมืองต่างมีมิตรภาพระหว่างกันแล้ว (Aristotle, 2011, 1157b30-35) ทุกคนจะเป็นเพื่อนกัน มีมิตรภาพระหว่างกัน ทุกคนจะมุ่งหวังให้อีกฝ่ายพัฒนาตัวเองให้เป็นคนที่มีคุณธรรม ความสามารถมากขึ้นกว่าเดิม ความรักที่มีต่อเพื่อน คือความรักที่เห็นสิ่งที่ดีของกันและกัน เมื่อคนที่ดีกลายมาเป็นเพื่อน เพื่อนในความหมายของ Aristotle คือคนที่ปรารถนาในสิ่งที่ดีให้กับอีกฝ่ายเสมอ เช่นนั้นแล้วหากเมืองมีมิตรภาพเกิดขึ้นกับทุกคนภายในเมือง เมืองก็จะเป็นเมืองที่น่าอยู่ เป็นเมืองที่ต้องการให้คนในเมืองบรรลุศักยภาพที่แต่ละคนมี หรือบรรลุในสิ่งที่คู่ควรจะได้มา มิตรภาพจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างมากต่อการดำรงชีวิตในฐานะมนุษย์ มิตรภาพเป็นทั้งเงื่อนไขและสภาพแวดล้อมของชุมชนทางการเมืองที่จะส่งเสริมให้มนุษย์สามารถแสวงหาชีวิตที่ดีตามที่ตนปรารถนาได้ (Ibid., 1159b25-35)

โดยสรุปสำหรับในประเด็นของมิตรภาพ หากบ้านเรือนยังเป็นรากฐานของชุมชนทางการเมือง ในฐานะบ้านเรือนมีหน้าที่ในการผลิต แจกจ่ายกระจายสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่อาศัย สืบทอดมรดกต่าง ๆ และสืบทอดวงศ์ตระกูลต่อไป รวมถึงเงื่อนไขที่สำคัญของการดำรงอยู่ของชุมชนทางการเมือง นั่นคือการทำให้อื้อให้ผู้คนที่มาอาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้สามารถที่จะบรรลุศักยภาพของตัวเองตามที่ตนปรารถนาแล้ว การมีมิตรภาพจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญจำเป็นต่อการสร้างชีวิตที่ดีของผู้คนในชุมชน โดยเฉพาะมิตรภาพที่เริ่มจากเพื่อนบ้านในละแวกบ้าน เพราะสำหรับ Aristotle การอยู่ร่วมกันในชุมชนทางการเมืองคือเงื่อนไขสำคัญของการมีชีวิตที่ดีและการจะบรรลุชีวิตที่ดีได้การมีมิตรภาพเป็นเงื่อนไขจำเป็นพื้นฐาน มิตรภาพจะช่วยส่งเสริมซึ่งกันและกัน เป็นสิ่งที่ต่างมุ่งหวังให้ต่างคนต่างบรรลุสิ่งที่ดีหรือตามคุณธรรมความสามารถของตน ด้วยเพราะชีวิตในชุมชนทางการเมืองไม่ใช่ชีวิตที่โดดเดี่ยวอีกต่อไป แต่เป็นชีวิตที่ต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การมีมิตรภาพจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อการบรรลุจุดหมายปลายทางของชุมชนทางการเมือง (Nagle, 2016) ดังนั้นบ้านเรือนจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อพัฒนาการที่คน ๆ หนึ่งสมควรได้รับเพื่อบรรลุจุดหมายปลายทางของตัวเอง และชุมชนทางการเมืองหรือนครรัฐมีจุดหมายปลายทางที่จะต้องตอบสนองในเรื่องนี้

ในแง่นี้จะเห็นว่าจุดสำคัญที่ส่วนนี้ต้องการแสดงให้เห็นก็คือความสัมพันธ์ระหว่างนครรัฐ ครัวเรือน ธรรมชาติ และมิตรภาพ เพื่อโยงกับมาว่าความคิดของ Aristotle จึงสามารถให้ความชอบธรรมกับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้ ด้วยเหตุผลใน 3 ประเด็น คือ 1) บ้านเรือนเป็นพื้นฐานของชุมชนทางการเมืองหรือนครรัฐ หน่วยย่อยพื้นฐานที่สุดของนครรัฐคือครอบครัว และการจัดการดูแลครอบครัวอยู่ในครัวเรือน ครัวเรือนนี้เองที่เชื่อมโยงกับบ้านเรือนหรือที่อยู่อาศัย ฉะนั้นรากฐานที่สำคัญของนครรัฐคือการดูแลหน่วยย่อยที่สุดเพื่อที่จะสามารถทำตามเป้าหมายที่นครรัฐดำรงอยู่ได้ นั่นคือการมอบชีวิตที่ดีคู่ควรและชีวิตที่คนในชุมชนนั้น ๆ ปรารถนา

2) บ้านเรือนในฐานะที่อยู่อาศัยเป็นเรื่องธรรมชาติ เมื่อนครรัฐเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่โดยธรรมชาติ องค์ประกอบต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นนครรัฐ ถือเป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นธรรมชาติเช่นกัน ธรรมชาติสำหรับ Aristotle คือเงื่อนไขและกระบวนการที่นำพาสรรพสิ่งต่าง ๆ ให้บรรลุศักยภาพที่ตนพึงมี หรือสามารถมุ่งสู่จุดหมายปลายทางตามที่ตนคู่ควรได้ เช่นนั้นแล้ว ครอบครัว ครัวเรือน และบ้านเรือนจึงเป็นเรื่องพื้นฐานและหน่วยย่อยที่สุดที่นครรัฐควรจะดูแลเป็นอย่างดี ในฐานะที่เป็นเรื่องโดยธรรมชาติ เถกเช่นนครรัฐ การดำรงอยู่โดยธรรมชาติของนครรัฐนั้นนครรัฐจะต้องตอบสนองหน้าที่พื้นฐานที่ตนจะต้องดูแลและสร้างเงื่อนไขให้ประชาชนหรือพลเมืองภายในนครรัฐแสวงหาความสุขและความปรารถนาในชีวิตที่พวกเขาคู่ควรจะได้รับได้

และ 3) บ้านเรือนในฐานะสภาพแวดล้อมเพื่อสรรสร้างมิตรภาพ มิตรภาพสำหรับ Aristotle นั้นเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะช่วยยกระดับมนุษย์ให้ได้สิ่งที่ดีและเสริมสร้างคุณธรรมความสามารถให้กับตัวเอง ได้มากขึ้นด้วย ดังนั้นเพื่อนบ้านและละแวกบ้าน จึงเป็นอาณาบริเวณที่สำคัญเป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้ผู้คนสามารถรังสรรค์มิตรภาพจากเพื่อนบ้านให้เกิดขึ้นได้ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความสัมพันธ์ที่จะพัฒนาต่อไปเป็นมิตรภาพระหว่างกัน บ้านเรือนจึงมีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการสร้างสภาพแวดล้อมและเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการมีมิตรภาพให้เกิดขึ้น

ดังนั้นความคิดของ Aristotle สามารถสนับสนุนสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในแง่ที่ว่าบ้านเรือนเป็นพื้นฐานสำคัญ เป็นเรื่องธรรมชาติ และเป็นสภาพแวดล้อมกับเงื่อนไขที่จำเป็น นครรัฐหรือรัฐในปัจจุบันจึงควรให้การสนับสนุนการมีที่อยู่อาศัยของประชาชนภายในรัฐ เพราะบ้านเรือนเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อแสวงหาความสุขและความปรารถนาในชีวิตที่คู่ควรจะได้รับ เมื่อมนุษย์แต่ละคนเกิดมาบนโลกใบนี้ กระนั้นการนำเสนอความคิด Aristotle ก็อาจจะมีประเด็นข้อท้วงติงในเรื่องที่เกี่ยวกับผู้หญิงและทาส ซึ่งสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้ คิดว่าไม่กระทบต่อข้อเสนอในเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย งานชิ้นนี้แย้งข้อท้วงติงดังกล่าวใน 2 ประเด็น คือ 1) การพยายามนำความคิดของ Aristotle มาสนับสนุนจะเห็นว่าข้อเสนอหลักของงานวิจัยชิ้นนี้มุ่งไปที่เป้าหมายโดยธรรมชาติของนครรัฐ ฉะนั้นความคิดที่นำมาใช้เป็นรากฐานทางความคิดของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย ไม่ได้นำเรื่องผู้หญิงกับทาสมาใช้ อีกทั้งสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยวางอยู่บนฐานของสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะเรื่องหลักความเท่าเทียมกันในฐานะมนุษย์ ข้อเสนอดังกล่าวจึงแค่นำบางแง่มุมของ Aristotle มาสนับสนุนเท่านั้น และ 2) ประเด็นผู้หญิงใน Aristotle ยังเป็นข้อถกเถียงกันในวงวิชาการ กระนั้นงานวิจัยชิ้นนี้เห็นด้วยกับข้อเสนอของ Helmer (2024) ที่เสนอว่าสังคมกรีกโบราณอาจไม่ได้ยกย่องความเป็นชายมากนัก แต่ให้ความสำคัญกับทั้งชายและหญิงในฐานะคู่ชีวิตที่ร่วมคิดร่วมทำร่วมสร้างในหลาย ๆ เรื่อง ทั้งในฐานะเพื่อนคู่คิดที่จะช่วยกันดูแลครัวเรือนและในฐานะผู้ให้กำเนิดเพื่อสืบทอดวงศ์ตระกูลต่อไป ฉะนั้นการมองที่แยกขาดเช่นนี้อาจเป็นมุมมองของโลกสมัยใหม่แบบสตรีนิยม (feminism) แม้จะเป็นการต่อสู้เพื่อสิทธิสตรี เพื่อความเท่าเทียม แต่ในอีกด้านหนึ่งมุมมองนี้ทำให้เรามองทุกอย่างเป็นคู่ตรงข้ามระหว่างชายกับหญิง และมองชายเป็นผู้กระทำ ผู้หญิงเป็นเหยื่อเสมอ จนผลักให้สามารถไข่มุมมองอื่น ๆ ต่อการทำความเข้าใจมุมมองที่หลากหลายที่ไม่ได้อยู่บนตรรกะของชายหญิงเท่านั้น

บทสรุปและงานวิจัยในอนาคต: “ใคร ๆ ก็มีบ้านได้” บนรากฐานของ Aristotle

จากการศึกษาและวิเคราะห์ความคิดของ Aristotle ผ่านด้วยบท *Politics* และด้วยบทอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ *Physics* และ *Nicomachean Ethics* เพื่อตีความเชื่อมโยงกับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย ตลอดจนงานวิจัยชิ้นนี้เพื่อตอบคำถามที่ว่า “ความคิดของ Aristotle สามารถเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้อย่างไร” ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงขอนำเสนอผลสรุปการวิจัยใน 3 ประเด็นด้วยกัน ดังนี้

1) บ้านเรือน ธรรมชาติ และมิตรภาพ

จากคำถามวิจัยที่ว่า “ความคิดของ Aristotle สามารถเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้อย่างไร” สามารถตอบคำถามดังกล่าวผ่านด้วยบท *Politics* ว่าด้วยความสัมพันธ์จากความคิดของ Aristotle ในเรื่องของครัวเรือน (household) ธรรมชาติ (nature) และมิตรภาพ (friendship) (Cooper, 1996; Kraut, 1996; Miller, 1996; 2005; Nagle, 2016) โดยเริ่มจากเมืองเป็นเรื่องธรรมชาติ และบ้านเรือนเป็นพื้นฐานของเมือง ซึ่งเมืองทำหน้าที่ให้ผู้อยู่ในเมื่อนั้นสามารถแสวงหาชีวิตที่ดีที่ตนปรารถนาได้ นอกจากนี้เนื้อหาของบ้านเรือนใน *Politics* ยังสะท้อนให้เห็นถึงพันธะหน้าที่หรือเป้าหมายของสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่ต่างมีเป้าหมายของตนเองในฐานะที่สิ่งนั้นเป็นสิ่งนั้น หากสิ่งนั้นไม่สามารถบรรลุเป้าหมายตามธรรมชาติของตนได้ สิ่งนั้นก็ไม่ใช่สิ่งนั้น (Aristotle, 1992, 194b22-195a5, 199a5-10) กล่าวคือแต่ละสรรพสิ่งต่างดำรงอยู่โดยมีเป้าหมายของตัวเองหรือจุดหมายปลายทาง (telos) ของสิ่ง ๆ นั้น สิ่งต่าง ๆ จึงเป็นสัมพันธ์กับธรรมชาติ โดยธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการของพัฒนาเพื่อไปสู่จุดหมายปลายทางของแต่ละสรรพสิ่ง (Gotthelf, 1997; Miller, 2005) ในแง่นี้ธรรมชาติจึงเป็นตัวขับเคลื่อนให้สรรพสิ่งต่าง ๆ ไปสู่จุดหมายปลายทางของสรรพสิ่งนั้น ๆ และเงื่อนไขที่จำเป็นเพื่อที่จะบรรลุชีวิตที่ดีได้ ชุมชนทางการเมืองดำรงอยู่บนฐานของการที่มนุษย์สามารถแสวงหาชีวิตที่ดีได้ บนเป้าหมายทางหรือธรรมชาติของชุมชนทางการเมือง การดำรงอยู่ของชุมชนทางการเมืองในฐานะชุมชนทางการเมืองจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อสามารถบรรลุเป้าหมายทางธรรมชาติที่ตนถือกำหนดมาให้ได้

จากความหมายต่าง ๆ ข้างต้นจะพบว่าหน่ออ่อนทางความคิดบางอย่างของ Aristotle ที่พยายามไข่มุมมองของธรรมชาติแบบทั้ง “physis” และ “polis” สำหรับการอธิบายถึงความสำคัญของชุมชนทางการเมือง ซึ่งในประเด็นนี้แม้จะเป็นการเน้นว่าการดำรงอยู่ของชุมชนทางการเมืองมีเป้าหมายเพื่อสร้างชีวิตที่ดีให้กับพลเมืองในชุมชนนั้น ๆ บรรลุชีวิตที่ดีตามที่ตนปรารถนา แต่การอธิบายในแง่นี้ไม่ได้บอกว่า Aristotle กล่าวถึงเรื่องสิทธิของปัจเจกบนฐานแบบที่ John Locke นักปรัชญาชาวอังกฤษ ผู้วางรากฐานให้กับเสรีนิยม (liberalism) ที่เริ่มด้วยว่ามนุษย์มีสิทธิโดยกำเนิด (Locke, 1988) แต่ Aristotle อธิบายบนฐานของความเหมาะสมคู่ควรของคนผู้นั้นที่จะพึงมีสิทธิต่าง ๆ ได้ หรือตามที่ Miller (1996, 877; 2014, 101-102) เรียกลักษณะของปัจเจกนิยมของ Aristotle ใน *Politics* ว่า “ปัจเจกนิยมสายกลาง” (moderate individualism) ตรงข้ามกับ “ปัจเจกนิยมสุดโต่ง” (extreme individualism) แบบ Locke ที่ว่าสิทธิเป็นเรื่องที่มีมาตั้งแต่เกิด แต่สำหรับปัจเจกนิยมสายกลางจะมองว่าเป็นเรื่องการดำรงตนให้คู่ควรเพื่อจะได้รับการรับสิ่งที่คู่ควร

สำหรับในประเด็นของมิตรภาพ หากบ้านเรือนยังเป็นรากฐานของชุมชนทางการเมือง โดยบ้านเรือนมีหน้าที่ในการผลิต แจกจ่ายกระจายสิ่งต่าง ๆ เป็นที่อยู่อาศัย เป็นทรัพย์สินสำหรับ สืบทอดมรดกต่าง ๆ และสืบสายสัมพันธ์ของวงศ์ตระกูล อีกทั้งเงื่อนไขที่สำคัญของชุมชนทางการเมืองที่ จะเอื้อให้ผู้คนที่มาอาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้สามารถที่จะบรรลุศักยภาพของตัวเองตามที่ตนปรารถนาแล้ว การมีมิตรภาพจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญจำเป็นต่อการสร้างชีวิตที่ดีของผู้คนในชุมชน โดยเฉพาะมิตรภาพ ที่เริ่มจากเพื่อนบ้านในละแวกบ้าน เพราะสำหรับ Aristotle การอยู่ร่วมกันในชุมชนทางการเมืองคือ เงื่อนไขสำคัญของการมีชีวิตที่ดี และการจะบรรลุชีวิตที่ดีได้นั้น มิตรภาพเป็นเงื่อนไขจำเป็นพื้นฐาน ที่สำคัญอย่างมาก ด้วยเพราะชีวิตในชุมชนทางการเมืองไม่ใช่ชีวิตที่โดดเดี่ยวอีกต่อไป แต่เป็นชีวิตที่ ต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การมีมิตรภาพจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อการบรรลุจุดหมายปลายทาง ของชุมชนทางการเมือง (Nagle, 2016) ดังนั้นบ้านเรือนจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อพัฒนาการที่คน ๆ หนึ่งสมควรได้รับเพื่อบรรลุจุดหมายปลายทางของตัวเองและชุมชนทางการเมืองมีจุดหมายปลายทาง จะต้องตอบสนองในเรื่องนี้

ดังนั้นเมื่อชุมชนทางการเมืองคือเมือง และรากฐานของเมืองก็คือบ้านเรือน ณ จุดนี้จึงสามารถ นำคำอธิบายในส่วนนี้ของ Aristotle ในเรื่องความสำคัญของบ้านเรือนบนความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ และมิตรภาพที่ต่างสนับสนุนความจำเป็นของการมีอยู่ของบ้านเรือนที่เป็นเรื่องธรรมชาติของเมืองที่ต้อง ตอบสนองต่อจุดหมายปลายทางของเมือง และการจะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวบ้านเรือนยังได้ตอบสนอง ในแง่ของมิตรภาพด้วย ในแง่นี้ความคิดของ Aristotle จึงสามารถปรับมาใช้เพื่อตอกย้ำถึงความจำเป็น ของการมีที่อยู่อาศัยในฐานะบ้านเรือนที่เป็นพื้นฐานที่สำคัญของชุมชนทางการเมืองที่จะมอบชีวิตที่ดีเมื่อ มาอยู่ร่วมกัน และเพื่อการที่จะมีชีวิตที่ดีได้มีบ้านเรือนอันเป็นรากฐานสำคัญของการที่จะบรรลุชีวิตที่ดี ตามเป้าหมายของชุมชนทางการเมือง ในคำอธิบายตรงนี้จะถือเป็นการสร้างรากฐานทางความคิดอย่าง ขอบธรรมสำหรับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยด้วยรากฐานทางความคิดของ Aristotle ดังนั้นความคิดของ Aristotle จึงสามารถเป็นรากฐานให้กับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยตามที่ได้อธิบายไปข้างต้น

2) สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในฐานะสิทธิมนุษยชน

นัยจากข้อที่ 1 สามารถกลายเป็นรากฐานสำหรับการส่งเสริม UDHR ว่าสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย เป็นปัจจัยพื้นฐานและจำเป็นสำหรับประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก トラบที่เราทุกคนคือมนุษย์ (human being) หน้าที่พื้นฐานของรัฐจึงต้องจัดแจง จัดหา ส่งเสริม หรือสนับสนุนให้ประชาชนทุกคนของรัฐมีที่อยู่อาศัย ไม่ว่าจะในรูปแบบใดก็ตาม อาทิ บ้านเอื้ออาทร คอนโดในราคาถูกลง หรือการเช่าในราคาถูกลงต่อที่อาศัยที่จะ จัดสร้างขึ้นมา เป็นต้น รวมถึงประเด็นเรื่องคุณภาพของที่อยู่อาศัยที่รัฐจัดหาให้ก็เช่นกัน จะต้องเป็นที่ อยู่อาศัยที่มีคุณภาพเอื้อต่อการใช้ชีวิต หรือสร้างเงื่อนไขให้คนที่มาอยู่สามารถใช้ชีวิตเพื่อที่จะแสวงหา ชีวิตที่ดีที่เขาปรารถนาได้ ตามพื้นฐานแนวคิดของ Aristotle

จะเห็นว่าในปี 1991 สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยได้ถูกนำมาใช้ในเชิงกฎหมายสิทธิมนุษยชนอย่างเป็นทางการ โดยเริ่มจากคณะกรรมการว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เป็นผู้กำกับ ดูแลกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ UDHR

ได้ขยายความในเรื่องสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยจากข้อที่ 25 ใน UDHR โดยลงรายละเอียดเงื่อนไข 7 ประการ สำหรับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย ได้แก่ 1. มีความมั่นคงทางกฎหมายในการครอบครองที่อยู่อาศัย (legal security of tenure) 2. มีการบริการ วัสดุอุปกรณ์ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ และสาธารณูปโภค ขั้นพื้นฐานสำหรับที่อยู่อาศัย (availability of services, materials, facilities and infrastructure) 3. ราคาที่เหมาะสมสำหรับประชาชนทุกคน (affordability) 4. ที่อยู่อาศัยสามารถอยู่ได้อย่างเหมาะสม (habitability) 5. เป็นที่อยู่อาศัยที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายสำหรับทุกคน (accessibility) 6. อยู่ในพื้นที่ที่เหมาะสม (location) ที่ร่ายล้อมไปด้วยเครือข่ายชุมชนและสังคมรอบ ๆ ที่เอื้อต่อการใช้ชีวิต และ 7. ต้องเคารพมิติทางวัฒนธรรม (cultural adequacy) การออกแบบที่อยู่อาศัย

เมื่อนำ 7 เงื่อนไขนี้มาเทียบเคียงกับความคิดที่สนับสนุนสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยของ Aristotle ที่ได้อธิบายไว้ข้างต้นจะเห็นว่าเงื่อนไขทั้ง 7 นี้มีความสอดคล้องและสอดคล้องกับความคิดของ Aristotle ที่ช่วยส่งเสริมและสร้างเงื่อนไขที่เอื้อให้ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี บ้านคือรากฐานของรัฐ เป็นเรื่องธรรมชาติที่รัฐจะต้องจัดหา รวมทั้งเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องจัดสรรที่อยู่อาศัย เพราะบ้านไม่ใช่เพียงสถานที่หลบแดดหลบฝน แต่บ้านยังเอื้อให้เกิดมิตรภาพอันเป็นรากฐานของพื้นที่ทางการเมืองหรือพื้นที่สาธารณะที่สำคัญอย่างมาก ซึ่งอาจมองว่า 7 เงื่อนไขนี้คือรูปธรรมความหมายสมัยใหม่ของการนำ Aristotle มาส่งเสริมในเรื่องของสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยก็ได้เช่นกัน

3) สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยในรัฐธรรมนูญและการนำไปปฏิบัติ

จากข้อที่ 2 ในเรื่องแนวทางเชิงนโยบายและปฏิบัติ ในประเด็นนี้อาจจะต้องมีการศึกษาเพิ่มเติม ในกรณีศึกษาที่เกี่ยวข้องกับนโยบายเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยโดยภาครัฐว่าแต่ละประเทศจัดสรรที่อยู่อาศัยให้กับพลเมืองของรัฐอย่างไร ซึ่งอาจศึกษาจากกรณีแบบชาติต่าง ๆ ที่ประสบความสำเร็จอย่างอังกฤษ เยอรมนี ญี่ปุ่น สิงคโปร์ เป็นต้น หรือในบางประเทศได้รับรองสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยไว้ในรัฐธรรมนูญ จึงเป็นหน้าที่ของรัฐบาลและหน่วยงานรัฐ จะต้องดำเนินการจัดสรรที่อยู่อาศัยให้เพียงพอสำหรับประชาชนของรัฐทุกคนรอบครัวและทุกคน เช่น รัฐธรรมนูญแห่งประเทศแอฟริกาใต้ในหมวดที่ 2 มาตรา 26 ได้ให้การรับรองถึงสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยโดยมีความว่า “ทุกคนมีสิทธิที่จะเข้าถึงที่อยู่อาศัยได้อย่างเพียงพอ” (“everyone has the right to have access to adequate housing”) และได้มอบหมายให้กรมการจัดตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ (Department of Human Settlement) เป็นผู้ดูแลและดำเนินการ ตามที่รัฐธรรมนูญกำหนด หรือในกรณีของไนจีเรีย รัฐธรรมนูญได้ระบุไว้ในมาตรา 43 ว่า “พลเมืองทุกคนของไนจีเรียควรที่จะมีสิทธิที่จะได้รับอสังหาริมทรัพย์ที่ใดก็ได้ในไนจีเรีย” (“every citizen of Nigeria shall have the right to acquire and own immovable property anywhere in Nigeria”) (สำนวนแปลโดยผู้วิจัย) ในขณะที่สหรัฐอเมริกา มลรัฐส่วนใหญ่ยกเว้น Massachusetts ไม่ได้ให้การรับรองหรือสนับสนุนที่อยู่อาศัยให้กับประชาชน (Edgar et al., 2002)

ในรัฐธรรมนูญไทย ปี พ.ศ. 2560 ไม่ได้ระบุรับรองสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยไว้ มีเพียงในมาตรา 33 ที่ระบุว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพในเคหสถานการเข้าไปในเคหสถานโดยปราศจากความยินยอมของผู้ครอบครอง หรือการค้นเคหสถานหรือที่รโหฐาน จะกระทำมิได้ เว้นแต่มีคำสั่งหรือหมายของศาล หรือ

มีเหตุอย่างอื่นตามที่กฎหมายบัญญัติ” กล่าวคือเป็นเพียงการระบุงบรองเรื่องเสรีภาพในเคสสถานเท่านั้น ไม่ได้รับรองในฐานะสิทธิที่รัฐจะต้องจัดหาให้กับประชาชนทุกคน

งานวิจัยชิ้นนี้จึงเป็นความพยายามสร้างจุดเชื่อมโยงระหว่างปรัชญาการเมืองกับนโยบายให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะนโยบายทางสังคม (social policy) ที่จะมักจะเกี่ยวข้องกับการพยายามแทรกแซงการใช้ชีวิตของปัจเจกบุคคล ในแง่ที่การแทรกแซงนั้นจำเป็นต่อการสร้างเงื่อนไขให้พลเมืองสามารถใช้ชีวิตอยู่ได้ในท่ามกลางบรรยากาศต่าง ๆ ตรงจุดนี้เองที่ปรัชญาการเมืองเข้ามาเชื่อมโยงกับนโยบายสาธารณะในแง่ของนโยบายทางสังคมจะต้องให้เหตุผลอย่างชอบธรรมสำหรับการแทรกแซงชีวิตประจำวันของผู้คน และการให้ความชอบธรรม ณ จุดนี้คือเชื่อมโยงระหว่างปรัชญาการเมืองกับนโยบายสาธารณะ (Taylor, 2019; Wolff, 2019)

ทั้งหมดนี้จึงนำไปสู่การตั้งชื่องานวิจัยชิ้นนี้ว่า “ใคร ๆ ก็มีบ้านได้”: Politics ของอริสโตเติลกับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย” หรือในภาษาอังกฤษคือ “‘Anyone can have home’: Aristotle’s Politics and right to housing” โดยวลี “ใคร ๆ ก็มีบ้านได้” หรือ “Anyone can have home” เป็นวลีที่ปรับมาจากวลีของตัวละครชื่อ Auguste Gusteau ในภาพยนตร์ชื่อ Ratatouille (2007) เกี่ยวกับร้านอาหารที่มีเป็นเชฟมือดี โดย Auguste Gusteau มักจะมีคำขวัญประจำร้านของตัวเองหรือในทุก ๆ ครั้งที่สัมภาษณ์ว่า “Anyone can cook” หรือ “ไม่ว่าใครก็สามารถทำอาหารได้” ในความหมายนี้คำว่า “ไม่ว่าใคร” ในที่นี้จึงไม่ใช่เพียงแค่มนุษย์เท่านั้น แต่รวมไปถึงสัตว์ โดยมีหนูเป็นตัวแทน ซึ่งสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้แล้วคำตอบของงานวิจัยชิ้นนี้จากความคิดของ Aristotle กับ สิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย จึงสามารถสรุปจบด้วยวลีเดียวที่ว่า “Anyone can have home” หรือ “ใคร ๆ ก็มีบ้านได้”

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนจาก สถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต ประจำปีงบประมาณ 2566 รหัสโครงการวิจัย 4/2566 ในชื่อ “ใคร ๆ ก็มีบ้านได้”: Politics ของอริสโตเติลกับสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัย และได้รับการนำเสนอในโครงการประชุมสัมมนาวิชาการ ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ประจำปี 2567 ร่วมกับ เครือข่ายปรัชญาสังคมศาสตร์ไทย หัวข้อการประชุมสัมมนา “ปรัชญาสำหรับสังคมศาสตร์ และสังคมศาสตร์สำหรับปรัชญา” ในระหว่างวันที่ 26-27 กรกฎาคม 2567 ณ อาคารศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยนเรศวร ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณทั้ง 2 หน่วยงานที่ให้การสนับสนุนและโอกาสสำหรับการทำงานวิจัยชิ้นนี้

เอกสารจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

งานวิจัยนี้ได้รับการอนุมัติและดำเนินการตามหลักการที่กำหนดโดย สำนักงานจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต รหัสโครงการวิจัย 4/2566 หนังสือรับรองเลขที่ RSUERB2023-010

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- ณัฐญาณันท์ งามขำ และภุชริภัทร์ เครืออนพรัตน์. (2566). *ประชาธิปไตยในความคิดของฮันนัท อารีเรนต์*. สถาบันพระปกเกล้า.
- พิศาล มุกดาร์ศมี. (2561). *Victa activa: การรื้อฟื้น 'มนุษย์สภาวะ' ของฮันนัท อารีเรนต์*. Illuminations Editions.
- พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์. (2566). รายงานโครงการ “บทสำรวจเบื้องต้นชีวิตของคนจนเมืองหลังระบบ: กรณีศึกษาคนจนเข้าบ้าน/ห้องในเขตกรุงเทพมหานคร”. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) และสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์. (2567, 11 มิถุนายน). 60 ปี ดงผู้ดี ไม่มีจริงในบ้านเรา?. Matchon Online. https://www.matchon.co.th/politics/news_4620132.
- ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์. (2567). *บ้านและสหาย: รสนิยม ความงาม และพื้นที่ทางอารมณ์ของครอบครัวชนชั้นกลางไทย*. คอมม่อนบุ๊กส์.
- ลีโอ สเตราส์ และ โจเซฟ คีรอปซี. (2550). *ประวัติปรัชญาการเมือง*, [History of Political Philosophy] เล่ม 1 (สมบัติ จันทรวงศ์, ผู้แปล). คบไฟ.
- ไมเคิล แซนเดล. (2560). *ความยุติธรรม [Justice: what's the right thing to do?]* (สฤณี อาชวานันทกุล, ผู้แปล). พิมพ์ครั้งที่ 3. โอเพ่นเวลดส์
- วีระ สมบูรณ์. (2561). *ทฤษฎีการเมืองกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ*. Way of Book.
- สหประชาชาติ. (2551). [Universal Declaration of Human Rights] *ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน* (กรมองค์การระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ, ผู้แปล). กรมองค์การระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ. (ต้นฉบับ ปี ค.ศ. 1948).
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2561). *โลกที่คิดว่าคุ้นเคย?: ความคิดทางการเมืองไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 1893-2310*. ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สมบัติ จันทรวงศ์. (2521). *ปรัชญาการเมือง: คลาสสิกและสมัยใหม่*. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2(4), 139-159.
- สมบัติ จันทรวงศ์. (2527). *ตัวบท (the text) กับการเรียนการสอนวิชาปรัชญาการเมือง*. ศูนย์วิจัยคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สมบัติ จันทรวงศ์. (2551). *ปรัชญาการเมืองเบื้องต้น: บทวิเคราะห์โสเกรตีส*. (พิมพ์ครั้งที่ 3) โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- สมบัติ จันทรวงศ์. (2558). ลีโอ สเตราส์ กับปรัชญาการเมือง ใน อรรถสิทธิ์ สิทธิดำรง. *บทสำรวจความคิดทางปรัชญาการเมืองของ ลีโอ สเตราส์*, (18-68), สมมติ.

ภาษาอังกฤษ

- Annas, J. (1996). Aristotle's "Politics": A symposium: Aristotle on human nature and political virtue. *The Review of Metaphysics*, 49(4), 731-753.
- Arendt, H. (1998). *The Human Condition*. University of Chicago Press.
- Arendt, H. (2007). *The Promise of Politics*. Schocken Books.
- Aristotle. (1992). *Aristotle's Physics: Books I and II* (William Charlton, translated). Oxford University Press.
- Aristotle. (2011). *Aristotle's Nicomachean Ethics* (Robert C. Bartlett & Susan D. Collins, translated). The University of Chicago Press.
- Aristotle. (2013). *Aristotle's Politics* (Carnes Lord, translated). The University of Chicago Press, 2nd edition.
- Atkinson, R. & Jacobs, K. (2016). *House, home and society*. Palgrave Macmillan.
- Bartlett, R. & Collins, S. (2011). Interpretative essay. In Aristotle. (2012). *Aristotle's Nicomachean Ethics* (Robert C. Bartlett & Susan D. Collins, translated), (pp. 237-302). The University of Chicago Press.
- Beitz, C. (2007). Human rights. In Robert E. Goodin, Philip Pettit, and Thomas Pogge (eds.), *A Companion to contemporary political philosophy*, (pp. 628-637). Blackwell Publishing.
- Beveridge, R. & Koch, P. (2022). *How cities can transform democracy*. Polity Press.
- Bloom, N., Umbach, F., & Vale, L. (eds.). (2015). *Public Housing Myths: Perception, Reality, and Social Policy*. Cornell University Press.
- Bobbio, N. (1996). *The age of rights* (Allan Cameron, translated). Polity Press.
- Booth, W. (1981). Politics and the household: a commentary on Aristotle's Politics book one. *History of Political Thought*, 2(2), 203-226.
- Borsi, K., Ekici, D., Hale, J., & Hayness, N. (2022). Introduction: Housing and the city: architectural experimentation and social diagrams. In Katharina Borsi, Didem Ekici, Jonathan Hale, Nick Haynes (eds.), *Housing and the City*, (pp. 1-9). Routledge.
- Bratt, R., Stone, M., & Hartman, C. (eds.) (2006). *A Right to housing: foundation for a new social agenda*. Temple University Press.
- Campbell, T. (2006). *Rights: a critical introduction*. Routledge.
- Clapham, D. (2012a). Social constructionism and beyond in housing research. In David Clapham, William Clark, and Kenenth Gibb (eds.), *The SAGE Handbook of Housing Studies*, (pp. 174-187). Sage.

- Clapham, D. (2012b). Social policy approaches to housing research. In David Clapham, William Clark, and Kenenth Gibb (eds.), *The SAGE Handbook of Housing Studies*, (pp. 163-173). Sage.
- Coby, P. (1988). Aristotle's three cities and the problem of faction. *The Journal of Politics*, 50(4), 896-919.
- Coccia, E. (2024). *Philosophy of the home: domestic space and happiness* (Richard Dixon, translated). Penguin Books.
- Cooper, J. (1996). Justice and rights in Aristotle's "Politics". *The Review of Metaphysics*, 49(4), 859-872.
- Cuddy, M., Spring, A., Krysan, M., & Crowder, K. (2023). All in the family: Social connections and the cycle of segregation. In Brian J. McCabe and Eva Rosen (eds.), *The Sociology of Housing: How Homes shape our Social Lives*, (pp. 279-290). The University of Chicago Press.
- Dembour, M.-B. (2010). What are human rights? Four schools of thought. *Human Rights Quarterly*, 32(1), 1-20.
- Destrée, P. (2015). Aristotle on improving imperfect cities. In Thornton Lockwood and Thanassis Samaras (eds.), *Aristotle's Politics: A Critical Guide*, (204-223). Cambridge University Press.
- Edgar, B., Doherty, J., and Meert, H. (2002). *Access to housing: Homelessness and vulnerability in Europe*. The Policy Press.
- Edmundson, W. (2012). *An introduction to rights*. (2nd ed.) Cambridge University Press.
- Fermin, A. & Wassenberg, F. (2020). A home away from home: Housing refugees in the Netherlands during the European Refugee Crisis. In Katrin B. Anacker, Mai Thi Nguyen, David P. Varady (eds.), *The Routledge Handbook of Housing Policy and Planning*, (pp. 23-34). Routledge.
- Franklin, B. (2006). *Housing transformations: shaping the space of twenty-first century living*. Routledge.
- Freedon, M. (1991). *Rights*. Open University Press.
- Helmer, E. (2024). *Oikonomia: Ancient Greek Philosophers on the Meaning of Economic Life*, (David A. Auerbach, translated). The University of Chicago Press.
- Höffe, O. (2003). *Aristotle*, (Christine Salazar, translated). State University of New York Press.
- Hohmann, J. (2014). *The right to housing: law, concepts, possibilities*. Hart Publishing.

- Horn, C. (2021). Aristotle's 'City of our Prayers' within the history of political utopianism. In Pierre Destrée, Jan Opsomer, and Geert Roskam (eds.), *Utopias in Ancient Thought*, (pp. 167-184). De Gruyter.
- Hughes, G. (2013). *The Routledge Guidebook to Aristotle's Nicomachean Ethics*. Routledge.
- Ingram, A. (1994). *A political theory of rights*. Clarendon Press.
- Irving-Clarke, Y. (2019). *Supported Housing: Past, Present and Future*. Routledge.
- Irving-Clarke, Y. (2023). *Housing Philosophy: Applying Concepts to Policy*. Routledge.
- Irving-Clarke, Y. & Henderson, K. (2021). *Housing and Domestic Abuse: Policy into Practice*. Routledge.
- Keating, W. (2020). The Right to Housing: The goal versus the reality. In Katrin B. Anacker, Mai Thi Nguyen, David P. Varady (eds.), *The Routledge Handbook of Housing Policy and Planning*, (pp. 11-22). Routledge.
- Kelsey, S. (2015). Aristotle on interpreting nature. In Mariska Leunissen (ed.), *Aristotle's Physics: A Critical Guide*, (pp. 31-45). Cambridge University Press.
- Keyt, D. (1991). Three basic theorems in Aristotle's Politics. In David Keyt and Fred D. Miller, Jr. (eds.), *A Companion to Aristotle's Politics*, (pp. 118-140). Blackwell.
- King, P. (2003a). Housing as a freedom right. *Housing Studies*, 18(5), 661-672.
- King, P. (2003b). *A Social Philosophy of Housing*. Routledge.
- King, P. (2011). Using Big Ideas: The application of political philosophy in housing research. *Housing, Theory and Society*, 28(2), 109-122.
- King, P. (2016). *Principles of Housing*. Routledge.
- King, P. (2017). *Thinking on Housing: Words, Memories, Use*. Routledge.
- King, P., & Oxley, M. (2000). *Housing: Who Decides?* Palgrave macmillan.
- Kraut, R. (1996). Are there natural rights in Aristotle? *The Review of Metaphysics*, 49(4), 755-774.
- Lawrence, R. (2012). People-environment studies. In David Clapham, William Clark, and Kenneth Gibb (eds.), *The SAGE Handbook of Housing Studies*, (pp. 230-244). Sage.
- Leishman, C. & Rowley, S. (2012). Affordable housing. In David F Clapham, Kenneth Gibb, William A V Clark (eds.), *The SAGE Handbook of Housing Studies*, (pp. 379-396). Sage Publication.

- Locke, J. (1988). *Locke: Two Treatises of Government*. (P. Laslett, Ed.). Cambridge University Press.
- Lord, C. (2013). Introduction. In Aristotle. (2013). *Aristotle's Politics* (2nd ed) (Carnes Lord, translated), (pp.). The University of Chicago Press.
- Malpass, P. & Murie, A. (1999). *Housing Policy and Practice*. Palgrave Macmillan, 5th edition.
- Mccabe, B. & Rosen, E. (2023). Introduction: How homes shape our social lives. In Brian J. Mccabe and Eva Rosen (eds.), *The Sociology of Housing: How Homes shape our Social Lives*, (pp. 1-11). The University of Chicago Press.
- Miller, F. (1995). *Nature, Justice, and Rights in Aristotle's Politics*. Oxford University Press.
- Miller, F. (1996). Aristotle and the origins of natural rights. *The Review of Metaphysics*, 49(4), 873-907.
- Miller, F. (2005). Naturalism. In C. Rowe & M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought* (pp. 321-343). Cambridge University Press.
- Miller, F. (2014). Did Plato and Aristotle Recognize Human Rights?. In Miira Tuominen, Sara Heinämaa, and Virpi Mäkinen (eds.), *New Perspectives on Aristotelianism and Its Critics*, (pp. 93-110). Brill.
- Moons, N. (2018). *The Right to Housing in Law and Society*. Routledge.
- Nagle, D. (2016). *The Household as the Foundation of Aristotle's Polis*. Cambridge University Press.
- Nevett, L. (2023). *Ancient Greek Housing*. Cambridge University Press.
- Nichols, M. (2023). *Aristotle's Discovery of the Human: Piety and Politics in the "Nicomachean Ethics"*. University of Notre Dame Press.
- Pangle, T. & Burn, T. (2015). *The Key Texts of Political Philosophy: An Introduction*. Cambridge University Press.
- Preimus, H. (2012). Managing social housing. In David F Clapham, Kenneth Gibb, William A V Clark (eds.), *The SAGE Handbook of Housing Studies*, (461-483). Sage Publication.
- Rowan, J. (1999). *Conflicts of rights: moral theory and social policy implications*. Westview Press.
- Singer, B. J. (1999). *Pragmatism, Rights, and Democracy*. Fordham University Press.
- Single, J. (2014). Housing, Homelessness, and Social Justice. In Michael Reisch (ed.), *The Routledge International Handbook of Social Justice*, (300-318). Routledge.

- Segev, M. (2019). Aristotle's ideal city-planning: Politics 7.12. *Classical Quarterly*, 69(2), 585-596.
- Smith, S. (2012). *Political Philosophy*. Yale University Press.
- Stavrianeas, S. (2015). Nature as a principle of change. In Mariska Leunissen (ed.), *Aristotle's Physics: A Critical Guide*, (pp. 46-65). Cambridge University Press.
- Stone, M. (2012). Social housing. In James DeFilippis and Susan Saegert (eds.), *The Community Development Reader*, (pp. 76-89). Routledge.
- Strauss, L. (1953). *Natural Rights and History*. The University of Chicago Press.
- Strauss, L. (1964). *City and Man*. The University of Chicago Press.
- Swanson, J. (1994). *The Public and the Private in Aristotle's Political Philosophy*. Cornell University Press.
- Taylor, H. (2019). *Social justice in contemporary housing: Applying Rawls' Difference Principle*. Routledge.
- Warne, C. (2006). *Aristotle's 'Nicomachean Ethics': A reader's guide*. Continuum.
- Wells, K. (2018). The Right to Housing. *Political Studies*, 1-16.
- Wirth, L. (1947). Housing as a field of sociological research. *American Sociological Review*, 12(2), 137-143.
- Wolff, J. (2019). *Ethics and public policy: A philosophical inquiry*. Routledge, 2nd edition.
- Yates, J. (2012). Housing subsidies. In David F Clapham, Kenneth Gibb, William A V Clark (eds.), *The SAGE Handbook of Housing Studies*, (pp. 397-418). Sage Publication.
- Waldron, J. (2007). Rights. In Robert E. Goodin, Philip Pettit, & Thomas Pogge (eds.), *A Companion to contemporary political philosophy*, (pp. 745-754). Blackwell Publishing.
- Waldron, J. (2020). Rights and human rights. In John Tasioulas (ed.), *The Cambridge Companion to the Philosophy of Law*, (pp. 152-170). Cambridge University Press.